

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
Katolická teologická fakulta
Ústav dějin křesťanského umění
Dějiny křesťanského umění

Mgr. Jana Bělová

**Železná a litinová funerální plastika bývalého okresu
Rokycany a nejbližšího okolí
od 18. do první poloviny 20. století**

bakalářská práce

vedoucí práce: Mgr. Marie Rakušanová Ph.D.

2008

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem seminární práci vykonala samostatně s využitím uvedené literatury.

Mgr. Jana Bělová

Poděkování

Za pomoc a podporu při vzniku této práce děkuji RNDr. Miroslavě Šandové, RNDr. Martinu Langovi a Bc. Aleši Česalovi.

Obsah

I. Úvod.....	5
II. Přehled literatury.....	6
III. Kapitola 1. Vymezení základních pojmů a problémů.....	6
1.1. Typologie plastiky.....	6
1.2. Typologie míst.....	7
1.3. Problematika hřbitovů.....	8
Kapitola 2. Krátký exkurs do dějin výroby litiny a litinové funerální plastiky ve vymezeném regionu.....	9
2.1. Litina.....	9
2.2. Litinová funerální plastika.....	10
Kapitola 3. Vzorníky litinové funerální plastiky.....	11
3.1. Vzorníky z Hořovic.....	12
3.2. Vzorníky metternichovských železáren z Plas.....	14
3.3. Vzorník z železáren Maxe Hopfengärtnera v Holoubkově.....	15
3.4. Dva vzorníky železáren Františka Hirsche v Rokycanech.....	16
3.5. Vzorník Železáren královského města Rokycan v Klabavě.....	18
3.6. Vzorník valdštejnských železáren v Sedlci.....	23
3.7. Vzorník společnosti „Ferrum“.....	25
3.8. Závěrečné shrnutí poznatků získaných studiem vzorníků.....	28
Kapitola 4. Několik problémů v dataci a určování funerálních plastik.....	30
4.1. Datace.....	30
4.2. Původ.....	30
Kapitola 5. Oblíbené, obvyklé, zajímavé, staré.....	33
5.1. Kříže.....	33
5.2. Litinové náhrobní desky	39
5.3. Mříže.....	41
5.4. Zajímavé práce ze železa a litiny, drobná hřbitovní litina.....	42
5.5. Příběh v hlavní roli.....	43
IV. Závěr.....	44
V. Katalog	
VI. Seznam vyobrazení	
VII Seznam použitých pramenů a literatury	

I. Úvod

Podnětem k napsání této práce byl výzkum železné funerální plastiky zadaný Muzeem Dr. Bohuslava Horáka s nímž jsem začala roku 2004. Především jsem chtěla zmapovat množství a stav těchto drobných nemovitých památek umístěných jak v areálech hřbitovů, tak ve volné krajině či přímo v intravilánu měst a vesnic rokycanského regionu. V rámci výzkumu bylo zdokumentováno 407 železných a litinových plastik funerálního charakteru. Z toho 233 litinových křížů a 10 křížů kovaných, 14 litinových náhrobních desek, 34 litinových mříží, z toho pět řetězů a osm mříží kovaných, čtyři litinové sochy, 71 drobných litinových plastik, z nichž valnou většinu tvoří litinové korpusy. Zbytek tvoří 25 zlomků a osm kovářsky kvalitních či jinak zajímavých plastik. Z celkového počtu se nachází na hřbitovech 315 plastik, 30 na návších a 44 na rozcestích, šest jich označuje místo nešťastné události a dva kříže jsou misijní. Zbytek se nachází na významných bodech krajiny, zdobí nějakou stavbu, nebo má jiný účel.

Zkoumaný region nevymezují pouze hranicemi okresu Rokycany zaniklého počátkem roku 2003, nýbrž hranicemi rokycanského politického okresu tak, jak jej zobrazuje bohužel přesněji nedatovaná mapa „Politický okres Rokycanský“ číslo 54 ze souboru „Drobné mapy politických okresů“. Tato mapa byla vytištěna pravděpodobně někdy kolem roku 1900. Důvodem tohoto vymezení je původní velikost okresu, kdy tento zasahoval do dnešního Hořovicka (Zaječov a Svatá Dobrotivá v dřívějším okrese Beroun) a do části nedávno zaniklého okresu Plzeň-jih (Štáhlavy, Štáhlavice, Sedlec u Starého Plzeňce). V těchto okrajových částech byla také situována část železářských podniků, jejichž produkce region ovlivnila.

K prostorovému vymezení je třeba ještě vymezení časové. To je dáno především obdobím masového rozšíření litiny, tedy 2. polovinou 19. století a počátkem století 20. Nicméně se naše pozornost nebude vyhýbat určité „předehře“ tohoto období, která začíná na Rokycansku již hluboko v 1. polovině 18. století, ani jeho doznívání v 1. polovině 20. století.

Druhým, avšak neméně významným cílem této práce je rozbor uměleckého tvarosloví železných, resp. litinových a kovaných funerálních plastik, stanovení jejich typologie a srovnání s dochovanými vzorníky.

Úvodem této práce je nutné předeslat i jednu důležitou skutečnost, totiž, že suma objektů mapovaných na vymezeném území představuje oproti původnímu stavu pouhý fragment a je pouhou ozvěnou dřívějších časů, za nichž byly zdi kostelů a hřbitovů pokryty litinovými deskami a hřbitovy se měnily ve skutečný les litinových a kovaných křížů a mříží.

II. Přehled literatury

Jako základní literatura byly použity dvě knihy, které se problematikou železné a litinové funerální plastiky zabývají v jedné či více svých kapitolách. Jsou to práce Emanuela Poche „Česká umělecká litina“¹ a Romana Prahla „Umění náhrobku v českých zemích 1780-1830“².

Oba autoři se zabývali systematicky a podrobně uměleckou stránkou železné a litinové funerální plastiky v některých kapitolách uvedených publikací. Věnovali se jak plastikám uchovávaným v muzejních sbírkách, tak i zachovaným v terénu a vytvořili značnou lokálně určenou sumu datovaných typů, z nichž lze velmi dobře vycházet v další práci. Důraz je však kladen především na inovaci tvorby, uměleckou a estetickou hodnotu artefaktů, případně na zajímavost, příběh. V případě druhé publikace však hraje také roli časové omezení rokem 1830. Problematika funerální litiny má však podle mého názoru i po tomto datu značný význam v českém prostředí, zejména v krajích spojených s hutnictvím železa. Prioritou obou autorů však nebylo zachytit masovou sériovou výrobu litinových funerálních plastik v 2. polovině 19. století. Jako podstatnou slabinu však lze vnímat, že nebyla věnována systematictější pozornost prodejním katalogům železáren, z nichž lze také vyčíst pramen umělecké invence či naopak stagnace.

Masová výroba z 2. poloviny 19. století již skutečně nebyla v centru pozornosti uměleckých kruhů ani v době své existence a směřovala spíše k řemeslu. Reagovala především na běžnou poptávku a držela se velmi dlouho historizujících slohů. Pokud danou problematiku zasadíme do širokého kontextu dobových tendencí, zjistíme, že tato produkce směrem k počátku 20. století vykazuje skutečně znaky stagnace, případně epigonství. Invence, nebo alespoň přiblížení se progresivním uměleckým směrům je v menšině.

III.

Kapitola 1. Vymezení základních pojmů a problémů

1.1. Typologie plastiky

Dříve než pokročíme dál, je nutné si vymežit pojem železná a litinová funerální plastika. Tímto pojmem rozumíme železný, tedy kovaný či litinový artefakt, jehož prvotní funkcí bylo označit místo posledního odpočinku člověka. Funerální plastiku řadíme k užitému umění.

Hlavním a nejpočetnějším typem této plastiky je kříž. Ve shromážděné dokumentaci se převážně nacházejí kříže litinové a jen několik exemplářů představují práce kovářské.

1 POCHE Emanuel: Česká umělecká litina, příloha Hutnických listů, ročník IV. a V., s.d.

2 PRAHL Roman: Umění náhrobku v českých zemích 1780-1830, Praha 2004

Zahrnout sem můžeme i více či méně povedené kombinace kovářské práce a litiny. Vyskytují se nejen na hřbitovech, ale jsou i specificky umístěné ve volné krajině.

Dalším typem funerální plastiky je náhrobní nápisová deska. Desky se uchovaly na podlahách a zdech kostelů v interiéru i v exteriéru, několik exemplářů se nalézá také na hřbitovních zdech. V interiéru chrámu mohou také zakrývat vstup krypty, či přímo hrob samotný. Nutno říci, že některé z nich mohly být druhotně vztyčeny například při výměně kostelní podlahy. Desky patří k nejstarším exemplářům ve shromážděné dokumentaci.

Mříže vymezující zejména místa posledního odpočinku tvoří velmi různorodou skupinu, do níž patří výrobky litinové, kované i kombinované. Zvláštní podskupinou jsou litinové řetězy.

Poslední skupinu tvoří drobnější litinové doplňky, zejména korpusy, tabulky INRI, hrobové a řadové čísláky, označení hřbitovních oddělení či jednotlivých hrobů. Dále se zde objevují různé varianty závěsných háků na lucerny či věnce, štítky k jejich upevnění, často ve tvaru květů a samozřejmě také nápisové tabulky.

Mezi litinovou plastikou samozřejmě patří i sochy, potažmo náhrobky ozdobené figurální tematikou, bohužel v regionu se nacházejí pouze dvě takto definovatelné plastiky. První je socha svatého Jana Nepomuckého z kaple mrtnického hřbitova, druhý je menší náhrobní andílek ze hřbitova v Oseku. Z mimo vymezený region jsou to sochy mariánské, sochy alegorie Víry, jedna z nejkrásnějších a také nejzvláštnějších funerálních soch, která je zároveň pomníkem svého majitele, je socha biskupa Lva Thuna Hohensteina v Praze-Košířích na bývalém malostranském hřbitově. V regionu již rovněž nenajdeme náhrobky architektonického typu. Těch se však mnoho nachází například v nepříliš vzdáleném Žebráku na Hořovicku.

1.2. Typologie míst

Funerální plastika nacházela své zásadní uplatnění zejména v prostoru hřbitova, případně interiéru kostela. Neméně důležitým místem pro umístění kříže byla ale náves, případně významné a také dobře viditelné body v obci. Často takový kříž avizoval kapli či kostel.

Jinou typickou lokalitou jsou rozcestí. Krajina se tak stávala čitelnou. Inspiraci pro taková umístění u komunikací čerpali naši předkové, v drtivé většině věřící křesťané, v novozákonním podobenství, kdy se Ježíš označuje za „Cestu“³.

Kříže označovaly i místa poznamenaná tragickou událostí. K těmto místům se zpravidla váže pověst či výstraha kdy a proč se lokalitě vyhnout. Někdy nám po kříži, který

3 srv. J 14, 4-6

se nedochoval do dnešních dob zbyla právě jen legenda. K nejvýraznějším příkladům v rokycanském okrese patří druhotný hromadný hrob Madlonova pluku decimovaného v Rokycanech v roce 1642 [78]. Místo, kde přežila jen pověst se nachází např. v Radnicích, nad „Cukrovic“ mlýnem, v němž se odehrála tragická událost.

Nepůsobí-li výše uvedená místa v typologii zásadní problémy, další mohou být problematická. Jde o tzv. misijní kříže před kostelem či kaplí, stavěné v upomínku na duchovní obnovu farnosti, kterou zpravidla pořádali příslušníci misijně zaměřených řádů z popudu místního faráře. Z našeho okresu mohu uvést misijní kříže z Mirošova [79] a ze Strašic. O účelu strašického kříže přesně vypovídá i dedikační nápis: „Památka na sv. misii L.P 1938.“, tento však odpovídá běžnému sortimentu hrobových křížů, a je tedy možné, že se v tomto případě jedná o druhotné využití staršího hrobového kříže k novému účelu [76].

Kříž, jenž vyhlíží jako misijní se nachází i na návsi před kostelem svatého Václava v Líšné. Křesťanský pozdrav na tabulce a především datace (1863) ho však jasně řadí mezi návesní kříže. Tento kříž byl vztyčen již pět let před výstavbou kostela svatého Václava, který nahradil odlehlý farní kostel svatých Petra a Pavla [77].

Kříž se často vyskytuje i na dominantních bodech krajiny, v místech dobré vyhlídky. Kříž žehná scénérii před sebou a vytváří výrazný orientační bod ohraničený okolními (alespoň opticky stejně vzdálenými) vrchy. Vzniká zde jakýsi místní „pupek světa“. U většiny takových křížů se nachází pozůstatky starých cest, takže částečně tento typ kříže může patřit i do skupiny „rozcestí“.

1.3. Problematika hřbitovů

Hřbitov byl odedávna místem setkávání, průniku světa zemřelých, světa předků a potomků, prolínání časů.

Typickou představu hřbitova implikuje ladovská představa vesnice s kostelem na kopci. Okolo kostela je zeď a přes ni jsou k vidět kříže. Je třeba si uvědomit, že takový obrázek není nikterak idealizovaný a poměrně věrně odráží skutečnost. Živí měli své mrtvé skutečně kolem svého farního kostela, kam za nimi také chodili.

Pokud hřbitov nebyl přímo u farního kostela, nacházel se zpravidla v místě farnosti také kostel hřbitovní. Mohlo jít také o prapůvodní farní kostel (např. mýtského svatého Štěpán nebo kostel svatých Petra a Pavla u Líšné). V Rokycanech to byl hřbitov u kostela Nejsvětější Trojice. Na takovém hřbitově pohřbívala i většina okolních přifařených osad, často v části obrácené k jejich vesnici. Takové hřbitovy přetrvaly velmi dlouho a na venkově přežily

4 Mytický střed světa, vesmíru. Srv. Všeobecná encyklopedie ve čtyřech svazcích, Praha 1997, 359

i necitlivé zásahy v posledních padesáti letech, kdy se síť hřbitovů, vázaná na farní síť fakticky rozpadla a obce z původní farnosti si vytvořily vlastní hřbitovy. Jen málokdy však přenesli potomci litinové ozdoby hrobů svých předků. Na novějších hřbitovech zřizovaných v období první republiky bývá z litiny většinou pouze ústřední kříž, jako například v Rakové nebo v Tymákově.

Nejhůře dopadly hřbitovy kolem hřbitovních kostelů ve větších městech. Pokud nebyly vyklizeny a přeneseny již dříve, byly proměněny v parky a došlo zde také k trestuhodné likvidaci železných, litinových i kamenných plastik.

Kapitola 2. Krátký exkurs do dějin výroby litiny a litinové funerální plastiky ve vymezeném regionu

2.1. Litina

Litina jako materiál nastoupila ve velkém kolem roku 1800 roku v ruce s napoleonskými válkami a novoklasicismem v umění. V Prusku se stala dokonce jakýmsi vlasteneckým materiálem, jelikož se jí nahrazovaly cenné předměty darované státu na financování boje proti Korsičanovi. V zemích koruny české dochází od 80. let 18. století k renesanci rozvoje železáren. Vlajkovou lodí se v Čechách staly hořovické železárny, tehdy patřící hraběcímu rodu Vrbnů. Největší význam pro podnik měli Rudolf a Evžen z Vrba, za jejichž působení se do 20. let 19. století výrobky vyrovnaly kvalitním berlínským vzorům. Na uměleckou produkci bylo specializováno detašované pracoviště hořovických železáren v Komárově. Zde tvořili modeléři a kreslíři, podle jejichž návrhů se odlévalo.⁵ Nejznámější z nich je Dominik Zafouk (1797-1876)⁶. Mezi jeho proslulé realizace patří náhrobek pasovského arcibiskupa Thun-Hohensteina z roku 1830. Návrh náhrobku vznikl v dílně sochaře Václava Prachnera (1784-1832). Náhrobek je Prachnerovou poslední prací. Autor si navzdory panujícímu klasicismu zvolil za vzor italské a francouzské renesanční náhrobky s klečícími postavami.⁷ Kromě řady menších podniků fungovaly významné šlechtické železárny na panství Metternichů v Plasích, Ditrichsteinů v Ransku a Poličce a zejména salmovské železárny v Blansku. Jsou zmiňovány i železárny města Rokycan v Klabavě.⁸ Na Podbrsku mělo železářství velmi silnou tradici, která pokračovala i ve druhé polovině století 19. a značnou část 20. století, přestože část železáren, jako např. u Svaté Dobrotivé, do této doby zanikla.

Na konci 19. století byla již situace výroby železa v regionu více méně ustálená.

5 Roman PRAHL: Umění náhrobku v českých zemích 1780-1830, Praha 2004, 225-227

6 Luboš ANTONÍN: Litinová plastika-galerie užitého umění v přírodě, in: Antique 2 č. 3, 1994, 17

7 Kolektiv autorů: Dějiny českého výtvarného umění III/1 1780-1890, Academia 2001, 148-149

8 PRAHL (pozn. 5) 226

K roku 1898 se výrobou litiny ve velkém zabývaly tyto významné podniky: Železářny král. města Rokycan v Klabavě a od roku 1897 také v Rokycanech, Železářny Františka Hirsche v Rokycanech, Železářny Arnošta hraběte Waldsteina-Wartenberga v Sedlci, Bedřichova huť v Rokycanech, Zbirožské železářny Maxe Hopfengärtnera v Dobřívě, Holoubkově a ve Strašicích od roku 1880.⁹ Tyto posledně jmenované železářny patřily původně Zbirožskému komornímu panství a měly za sebou období střídání majitelů¹⁰, přičemž Hopfengärtner byl v řadě poslední. Kromě uvedených velkých železáren tu byly i menší podniky, například jednotlivé provozy bývalé mirošovské hutě, později sloučené rovněž pod komorní statek ve Zbiroze. Tyto menší podniky však začaly postupně zanikat již od 70. let 19. století.¹¹ Pokud k tomuto souboru podniků připočteme ještě arcibiskupské železářny v Rožmitále a dále již výše zmíněný Komárov, dostaneme alespoň hrubou představu o podnicích zabývajících se výrobou litiny v rokycanském okrese a blízkém okolí.

2.2. Litinová funerální plastika

Rozvoj železářství a hutnictví byl nepochybný, jak však vypadala situace co se týče umělecké invence při tvorbě funerálních plastik? Dějiny výroby litinové funerální plastiky je možno rozdělit na dvě hlavní časová období. První vymezují koncem 18. století až koncem první třetiny století devatenáctého. Do druhého časového horizontu zahrnují 2. polovinu 19. století až počátek století dvacátého. Druhé období, jímž se budu dále podrobněji zabývat je charakteristické jistou uměleckou stagnací ve srovnání s obdobím prvním, které se naopak vyznačovalo rozvojem umělecké tvorby spojené s litinou. V prvním období a na počátku druhého se vytváří estetická a typologická základna, z níž se těží až do 20. století. Klasicismus je doplněn a velmi brzy překonán oblíbenými historizujícími slohy, které vyhovovaly vkusu širokých vrstev obyvatelstva a dosáhly proto značné obliby. Navíc tu sehrávala svou roli i cena. Jednoduchý litinový kříž se pohyboval v polovině devatenáctého století v cenové relaci kolem dvaceti zlatých.¹² Umělecká invence však v podstatě negraduje a dochází k opakování vzorů, a to jak v horizontu časovém, tak prostorovém, jak ukážu v kapitole o vzornících. Modelérů, kteří by se zabývali uměleckou tvorbou bylo kolem roku 1900 jako šafránu. Pokud pohlédneme do Katalogu výstavy železářských výrobků z Rokycanska a Zbirožska a výstavy učednických prací dílenských a školních která proběhla v Rokycanech 19.-20. 7. 1903, do seznamu deseti modelérů, kteří

9 Kolektiv autorů: Politický a školní okres Rokycanský, Rokycany 1898, 107-108

10 Martin KOZÁK: Dějepisný přehled hornictví a hutnictví na Rokycansku a Zbirovsku, in: Katalog výstavy železářských výrobků z Rokycanska a Zbirožska a výstavy učednických prací dílenských a školních, 19.-20. 7. 1903, Rokycany 1903, 12-13

11 KOZÁK (pozn. 10) 12

12 ANTONÍN (pozn. 6) 17

se v té době učili, nebo byli těsně po vyučení, zjistíme, že se jediný z nich neprezentoval modelem uměleckého charakteru.¹³ Z uměleckých kruhů se začalo ozývat volání po změně této nelichotivé situace. V Katalogu výstavy uměleckých prací z litiny, která se konala v září a říjnu roku 1933 v Umělecko-průmyslovém muzeu Obchodní a živnostenské komory v Praze¹⁴ se v úvodním textu z pera Karla Heraina, náměstka ředitele Umělecko-průmyslového muzea v Praze, dočteme: „České železárny staly se také dodavateli ozdobné stavební litiny do celého mocnářství a jejich počet znovu vzrůstal. Bohužel mnohé přírůstky nedosahovaly již úrovně závodů starších, těžily pouze z jejich zkušeností, přejímaly a napodobovaly jejich modely a při této honbě za obchody zapomínaly na potřebu kvality výrobku. Český hřbitov, v němž dosud tvoří litý kříž jeho příznačnost, měnil se sice v hutnických krajích v křížový les, ale přestal být prostředím uměleckého díla z litiny. Výtvarník, dříve samozřejmý spolupracovník ve slévárnách byl z další součinnosti okázale vyloučen. Výroba upadala pak také invenčně, začala být veřejností přezírána a postupně zapomínána. Na jedné straně podléhala rozvoji kamenictví a betonu, na druhé straně rostoucí zálibě v bronzu, příznačné pod vlivem francouzským pro konec století.“¹⁵ Myslím, že tyto řádky nepotřebují další komentář. Přenesme se k další kapitole, věnované vzorníkům litinové funerální plastiky a k problematice přenosu typů.

Kapitola 3. Vzorníky litinové funerální plastiky

Oporou mého výzkumu se stal během něj nashromážděný papírový materiál. Jde zejména o vzorníky litinové funerální plastiky, v podstatě o katalogy výrobků. Ne u všech použitých vzorníků je zcela jasný účel za jakým byly pořízeny. Ne vždy se totiž jednalo o katalogy sloužící zákazníkům. Část těchto katalogů byla totiž pravděpodobně využívána jako vzorníky jednotlivých typů litinové plastiky pro výrobce, na což poukáži dále. Termín „vzorník“ je možné vztahovat pro oba typy tohoto materiálu.

Je třeba také uvést, že všechny popisované tvary a prvky, snad s výjimkou několika korpusů, mají různě vysoký a výrazný reliéf.

Jelikož shromážděné vzorníky nenavazují souvislou řadou, která by se vázala k určitému podniku v různých obdobích, je u některých typů plastik problematické určit jejich původ. Při popisu typů uvádím čísla typů v závorkách v textu.

13 Katalog výstavy železářských výrobků z Rokycanska a Zbirožska a výstavy uřednických prací dílenských a školních, 19.-20. 7. 1903, Rokycany 1903, 45

14 Katalog výstavy uměleckých prací z litiny, září-říjen 1933, Praha 1933

15 Karel HERAIN: Umělecké práce z litiny, in: Katalog výstavy uměleckých prací z litiny, září-říjen 1933, Praha 1933

3.1. Vzorníky z Hořovic

Nejstarší vzorník, který se vztahuje k rokycanskému regionu, se dnes nachází v hořovické pobočce Muzea českého krasu v Berouně¹⁶. Jedná se o dva velké oboustranně tištěné archy rytin na tenkém papíře. Původ vzorníku není znám, snad jediným vodítkem je uvedený název tiskárny: K.u k. HOFLITOGRAFIE A. HAASE PRAG. Vzorník obsahuje celkem dvaadevadesát typů křížů. Nevyskytuje se v něm však žádná deska, ani jiná samostatná plastika figurálního typu, např. andílek, zmrtvýchvstalý Kristus, Madona, alegorie Víry¹⁷ apod. I když vzorník neobsahuje datace, na základě uvedených typů křížů (viz dále) řadím jeho vznik do období kolem roku 1850. Rozměry jsou uvedeny v metrech. Provedení rytin je jiné než u ostatních vzorníků, rytec pracoval zřejmě podle kreseb návrháře či modeléra nebo podle dřevěných modelů. Domnívám se, že ne však podle litinových prototypů. Linie na sebe navazujících částí, totiž často nejsou propojené. I přes značný rozsah tohoto vzorníku je možné, že se jedná jen o zachovanou část většího souboru.

Vzorník obsahuje nejen prastaré typy jako motiv břeven kříže, která na sebe berou podobu lidských kostí, ale připouštějí je již ve velmi stylizované formě u většiny zdobenějších typů. (28). Tyto kříže bývají také doplněny dalším archaickým motivem, totiž Adamovou lebkou s hnáty, v několika případech se v křížení ramen objevuje plačící anděl (62, 78, 91).

Z klasicistních motivů se zde vyskytuje stylizovaná rouška přehozená přes ramena kříže a dále motiv Mojžíšova měděného hada na kříži a také povrch kříže, zdobený antikizujícími kanelurami (16, 18, 23, 27).

Po těchto nejstarších typech přicházejí na řadu kříže historizující, gotizující. Jednoduché, prosté mohutné formy přecházejí ke kříži provedenému zdobeněji, s náznaky žeber, fiál, krabů. Ve spodní části křížů se v náznaku chrámu často objevuje alegorie Víry vybavená kalichem s hostií a mohutným křížem (19, 44, 45, 59, 71, 78, 82). Tyto značně oblíbené kříže reagovaly na historizující tendenci, která považovala gotiku za nejvhodnější chrámový sloh. Z podobných útvarů také často vychází Kristus jako Spasitel světa, jenž zahalen v mohutnou drapérii žehná zvednutou pravicí a v levé ruce nese sféru ozdobenou křížem (14). K jednomu z gotizujících typů býval přidáván velký anděl klečící z profilu. Anděl se dal situovat buď na levou, nebo na pravou stranu kříže (70).

Používaly se také kříže s ušlechtilým zakončením ramen ve tvaru lilie. Známe je dokonce v několika velikostních kategoriích (66, 75, 77).

Lidovému vkusu, v němž zejména na venkově velmi dlouho dožíval

16 inv. č. 5632

17 Podobné už provedené plastiky uvedeny v jubilaci Emanuel POCHE: Česká umělecká litina, příloha Hutnických listů, ročník IV. a V, s.d., 8-19

v rustikalizovaných formách barok a rokoko, vychází tento vzorník také vstříc. Najdeme zde oblíbený kříž s rozvilinovými rameny a Bolestnou Matkou, která stojí buď sama, nebo je v reliéfu obklopena prohýbaným rámem, po okrajích zdobeným stylizovanými akantovými listy (50). Další kříž, který se dočkal v perforovaném vydání častého použití, jsem pracovně nazvala „ružový“. Zdobí ho totiž květy růží seskupené zejména na koncích ramen kříže. Bolestná Panna Maria u paty kříže je obklopena jakousi bránou z těchto růží (48). Ve spodní části těchto typů křížů, které bývaly jak monolitické, tak lité v jednotlivých smontovatelných částech, se rovněž nachází reliéfy s anděly a to v několika variantách. Kromě plačícího anděla v křížení a malého, truchlícího či odlétajícího andělka jsou zde i větší andělé strážní (32, 33, 34, 39, 43, 47, 52, 60, 62, 78 64,81). Zvláštní typ, který se zřejmě na kříže šrouboval jako komponent, představuje anděl s roztaženými křídly nesoucí na každé straně štít (53, 57). Ve výzdobě se také vyskytuje dvojice malých alegorických chlapeckých postaviček, jedna bývá vybavena věncem vítězství, druhá kalichem a hostií, symboly pravé víry (53). Mezi andělskými motivy se nachází jeden obzvlášť působivý: Anděl strážce doprovází svěřenou duši a objímá ji laskavým gestem (42).

Ke spodní části kříže býval přidáván rovněž výjev z Kalvárie, představovaný někdy jen Ježíšovou matkou a apoštolem Janem, uprostřed nich může být zakomponována klečící postava Maří Magdalény (87, 49, 65). V jednom případě dokonce zobrazuje přidaná skupinka děj snímání z kříže (4).

Maří Magdalénu (či postavičku kajícnice) je rovněž možno pozorovat na některých typech samostatně, jako drobnou figurku klečící u paty kříže (38, 90).

Půvabnou skupinu tvoří kříže, do jejichž tvarosloví jsou zakomponovány rostlinné motivy. Jedná se o kříž, který má vzhled svázaného kříže z kulantiny nebo o kříže, které jsou obrostlé větvkami břečťanu obtočeného vinou révou či akanty. Akant mohou na břevnech doplňovat palmety (17, 37, 46, 72, 83, 88).

Jinou zajímavou skupinu tvoří poměrně jednoduché, čtverci perforované kříže, které mají dolní část doplněnou dvojicí antikizujících sloupů. Na břevnech se však nachází gotizující krabi či lístečky akantů (10, 12, 13). I zdobení křížení břevnen je možné rozčlenit na několik typů. Především je to nápis INRI, někdy také v podobě JNRJ. Od prostých čtyř písmen se nápis rozvíjí do podoby kruhových a elipsovitých barokizujících útvarů (33, 34, 35, 38, 40). Dále se v křížení objevuje Boží oko, Srdce Páně a také rouška Veroničina, která může být provedena naturalisticky, někdy se však omezuje jen na Kristovu tvář v kruhu. Děsivé memento v křížení představuje i použitý motiv smrtihlava, obklopeného věncem květů (32,36,41, 57,61, 80). Mezi nejhezčí kříže vzorníku je možno zařadit jednoduché nijak

ozdobně provedené kříže. Ušlechtilý Kristus je doplněn některým z uvedených montovatelných komponentů v dolní části. Tyto komponenty směřují již svým provedením k volné soše. Jsou to například: Bolestná Matka, Víra, Maří Magdaléna, anděl (73, 74, 76, 85, 89, 90). Nejpůsobivější je kříž omotaný smyčkami hadího těla, pod nímž leží lebka s hnáty. Esteticky také působí perforovaný kříž barokizujících tvarů, který pojímá křížení ramen jako slunce, v dolní části má přidánu Pannu Marii, ale už to není Bolestná Matka pod křížem, nýbrž dívka ve vlajícím plášti, která lehce stojí na sféře nesené dvěma anděly (91, 92). Půvabnou prostotu si uchovává kříž doplněný pouhým květinovým věncem, případně tabulkou (31, 67, 86).

Druhý vzorník je rovněž uložen v Hořovicích a je přiřčen pod jedním inventárním číslem k prvnímu a staršímu. Tvoří ho jeden formát přibližně velikosti A4. Rovněž se nedá identifikovat odkud pochází a není datovaný. Vzhledem k tomu, že se provedení použitých rytin blíží spíše mladším vzorníkům datovaným do 70. a 80. létům 19. století, usuzuji, že je o něco mladší než vzorník první. Jde o jakýsi výběr z výše uvedeného vzorníku, kde si však jednotlivá čísla neodpovídají. Pravděpodobně také není úplný a jedná se o pouhé torzo. Vzorník se litograficky tiskl u akciové společnosti Bohemia, Prag. Typy v něm více méně odpovídají výše uvedenému sborníku. Je tu typ perforovaný (2), dva gotizující (4,5), jeden s lebkou u paty kříže (6), jeden s Maří Magdalénou (8) a nachází se zde i kříž s Andělem strážným provázejícím duši (7), kříž s dvěma chlapeckými postavkami vybavenými kalichem s hostií a věncem (3) a nechybí ani prostý kříž s květinovým věncem (1). Tento vzorník pro svůj malý rozsah nebude v dalším textu zmiňován.

3.2. Vzorníky metternichovských železáren z Plas

Pro srovnání s produkcí zcela jiné oblasti přidávám vzorník Plaských Metternichovských železáren (Hochfürstlich von Metternichsche Eisenfabrik Plass), které skončily činnost v roce 1872. Vzorník je dnes uložen v Muzeu Severního Plzeňska v Mariánské Týnici¹⁸. Tento vzorník obsahuje některé zcela specifické typy. Je proveden na pěti listech, velikostí se blíží formátu A4. Listy k sobě s velkou pravděpodobností nepatřily, nicméně tím neztrácejí význam pro další zkoumání. Rytiny jsou ušlechtilejší a elegantněji provedeny než u obou výše uvedených vzorníků. Datace odpovídá přibližně polovině 19. století. Jeden z listů vzorníku je nadepsán jako „Grabkreuze“. Ten obsahuje jak typy z hořovického vzorníku v počtu devíti (gotizující, (14) růžový, květinový věnec (23), Maří Magdalena (9) a další), tak typy specifické. Ty jsou na listu celkem čtyři. Je zde kříž s rouškou mající naznačenu ozdobnou perforaci (21,22) a jeho varianta bez roušky (21)

¹⁸ sine, pomocný materiál

i zajímavý plochý jednoduchý kříž, na němž je reliéfní pouze okraj a pětiboké zakončení ramen (24). Na ramena bylo případně možno umístit nápis. Další kříž má jetelové ukončení ramen a kříž je ozdobně perforován (25). Tyto kříže je možno spatřit i na dalším listu, kde jsou typy číslo 21 a 25 vybaveny sokly a očíslovány jako 5 a 6. I ostatní kříže zde vyobrazené mají mohutné sokly. Je zde varianta kříže s rouškou (7) gotizující kříž s motivem lomených oblouků na ramenech (3), vyobrazený i v bočním pohledu, další je podobný ale jednodušší (2), je zde i gotizující varianta nápisového kříže (4) a jednoduchý jetelový (1). Ráda bych zdůraznila, že žádný z těchto specifických typů se neobjevuje ve vzornících souvisejících s Rokycanskem. Plaské železářny a jejich vzorník mají významnější postavení v oblasti litinových náhrobků a desek. Těm jsou věnovány další dva listy se sedmi typy. Jeden z nich obsahuje antikizující typy náhrobků se sedící postavou génia, které se dosud v počtu několika kusů nacházejí v nejbližším okolí okresu Rokycany (2). Vzorník také obsahuje náčrt desky s gotizujícím rámem v anglickém stylu se dvěma fiálami po stranách (82), která byla ještě v roce 1967 v Rokycanech na hřbitově u Nejsvětější Trojice. Dnes se z náhrobku zachovala pouze vnitřní deska ve sbírkách Muzea Dr. Bohuslava Horáka v Rokycanech.¹⁹ Je jí věnován prostor v kapitole týkající se náhrobních desek. Poslední list je věnován drobným stolním křížům, které patří do kategorie umělecké litiny a obsahuje tři typy.

3.3. Vzorník z železáren Maxe Hopfengärtnera v Holoubkově

Čtvrtý vzorník má už určenu provenienci. Pochází ze Zbirožských železáren Maxe Hopfengärtnera, pobočka Holoubkov (Zbirower Eisenwerke Max Hopfengärtner Holoubkau). Podnikatel Max Hopfengärtner působil v podniku od roku 1880. Od roku 1885 jej přímo vlastnil až hluboko do 1. poloviny 20. století²⁰. Tato skutečnost usnadňuje otázku datace jednotlivých typů. Vzorník byl litograficky oboustranně vytištěn na tenkém papíře velkého formátu u firmy Ferd. Dědek, Prag II. Toho času se nachází v soukromých rukou. Obsahuje šedesát typů litinových křížů. Provedení rytin nasvědčuje tomu, že za předlohu sloužily modely, možná i lité prototypy. Je téměř nesporné, že tento vzorník vycházel téměř ve všem z výše uvedeného prvního vzorníku, liší se jen v číslech 49, 58 a 59, typy odpovídají jiným číslům z hořovického vzorníku. Je také možné že ani tento vzorník není úplný, vzhledem k množství typů, které obsahoval vzorník první, a které obsahují některé ze vzorníků následujících. Vzorník jasně vypovídá o takřka naprosté podřízenosti hořovickému katalogu.

¹⁹ inv. č. 051505

²⁰ KOZÁK (pozn. 10) 12

3.4. Dva vzorníky železáren Františka Hirsche v Rokycanech

Do skupiny vzorníků s rytinami zařazují ještě dva vzorníky Železáren Františka Hirsche fungující v Rokycanech od roku 1880. Oba vzorníky funerální plastiky byly součástí větších vzorníků, v nichž byla prezentována celková produkce firmy. Firma nenabízela jen kříže, ale také čísla k označení hrobů, samostatné tabulky, korpusy, označované ve vzorníku jako „tělíčka Krista“ a tabulku s nápisem INRI v různých velikostech a zřejmě i typech. Datace prvního vzorníku není uvedena, ovšem vzhledem k dataci druhého, „hirschovského“ vzorníku, který je kladen do let 1903-1904, se nabízí poměrně široké rozpětí datace. V tomto období se již pravděpodobně vyskytovaly vzorníky provedené fotograficky. Takový se ovšem z hirschovského okruhu nedochoval žádný. Je ale možné, že žádný nevznikl a firma se držela osvědčených rytin. Formát se blíží k dnešní A4 a byl vázán v podstatě jako sešit.

První „hirschovský“ vzorník je uložen v podobě kopie²¹ v Muzeu Dr. Bohuslava Horáka v Rokycanech. Ve vzorníku je jen jediný list věnován funerální plastice. Tento list však nebyl jediným firemním vzorníkem pro plastiku tohoto typu. V dolní části listu je totiž uvedeno následující: „Náhrobní kříže dodávám v nejrůznějších vzorech, velikostech a vahách. Nevyhovuje-li žádný z uvedených shora obrazů, žádejte úplný vzorník křížů. Tělíčka Kristova, nadpisy, tabulky v různých velikostech“. Pokud se tento avizovaný vzorník dochoval, nepodařilo se mi jej objevit. Z uvedených jedenácti vyobrazení vyplývá, že se držela v linii, kterou nastavil „pravzorník“ z Hořovic. Číslování se však liší a je uvedeno na přeskáčku, protože bylo původně začleněno do jiného celku než u ostatních vzorníků. Většina uvedených křížů patří k „evergreenům“ hřbitovů. Najdeme tu kříže gotizující (310, 319), několik barokizujících a čestné místo zaujímá oblíbený typ s andělem strážným v dolní části (303, 304, 328, 309, 320). Dále je tu kříž s výjevem Kalvárie o třech osobách a perforovaný typ (324, 312). Celkem je křížů jedenáct, plus jedno hrobní číslo, u něhož však z popisu vyplývá, že se nejednalo o jediný typ (528).

Mezi zmíněnými jedenácti typy křížů se vyskytují dvě výjimky, které se nedrží linie vzorníku z Hořovic. V prvním případě (321) je to kříž s jetelovými zakončeními ramen. Každé zakončení ramen je zdobeno třemi hvězdičkami. Křížení břevnen nese nápis INRI. Kříž je v dolní části doplněn montovatelnou alegorickou postavou Víry, vážnou zahalenou ženou, která levicí objímá mohutný kříž a v pravici drží kalich s hostií. Na kříži je upevněna oválná tabulka s květinovým věncem kolem. I když tento typ ukazuje na jinou oblast vzniku, sedlecké nebo rožmitálské železáreny, na Rokycansku se vyskytuje hned v několika exemplářích a úpravách. Druhý kříž (326) svým tvarem vzdáleně upomíná na staré kříže

21 inv.č. HXD 190

s rameny ve tvaru kostí. V tomto případě jsou ramena dozdobena florálními motivy. Zajímavý je i motiv anděla stojícího na kartuši, umístěné ve spodní části. Anděl se zdviženými křídly nese v pravé ruce velký kříž a je oděn do bederní roušky (na rozdíl od ostatních, zahalených do důstojných drapérií). Protože rytina není příliš kvalitní, nelze rozpoznat jakou činností se zabývá levice anděla: jde snad o hrozivé gesto adresované hříšníkům, nebo zhášení pochodně? Také tento vzorník již nebude vzhledem k nevelkému obsahu dále zmiňován.

Druhý z „hirschovských“ funerálních vzorníků je rozsáhlejší. Jsou mu věnovány strany 31-35 firemního vzorníku „Železárny Frant.Hirsch, Rokycany, číslo 4“. Uložen je v Muzeu Severního Plzeňska v Mariánské Týnici²². Vzhledem k rozsahu je z obou hirschovských vzorníků důležitější. V následujícím textu bude označován jako „hirschovský, nebo Hirschův“.

Na obálce vzorníku je uvedeno, že firma vydávala vzorník čtyřikrát do roka a obálka dále také svědčí i o značném sebevědomí firmy, jsou na ní uvedena všechna možná výstavní ocenění, kterých dosáhla. Také je zde uvedeno datum založení železáren už k roku 1812, což má zřejmě vyjadřovat úctu současného majitele k tradici podniku.

Na jeho stranách 31 a 32 je prezentována obdélníková tabulka se zkosenými rohy, zdobená po okraji ornamentem akantových rozvilin. Najdeme tu i hrobové číslo. Graficky je prezentován jen jeden typ, ostatní jsou pouze popsány. V nabídce je i korpus. Opět je vyobrazen pouze jediný typ a jsou vypsány různé velikosti.

Hlavní skupinu tvoří opět kříže. Vzorník jich obsahuje celkem sedmatřicet. Najdeme mezi nimi celou řadu typů odpovídající vzorníkům z Hořovic. Číslování odpovídá prvnímu „hirschovskému“ vzorníku. U křížů je uvedena výška v centimetrech a váha v kilogramech. O této skupině by se dalo říci v podstatě totéž co o stejné skupině v prvním vzorníku, jen typů je uvedeno více. Ovšem čtrnáct kusů, tedy cca dvě pětiny, svým tvaroslovím směřují jinam. Jsou tu opět dva výše uvedené kříže, přičemž jejich čísla také odpovídají. Nalezneme tu kříž s rostlinnými motivy pnoucího břečťanu (298) a kříž, jehož spodní část tvoří akantové listy doplněné figurkou, snad andělského charakteru. Zajímavá jsou zakončení ramen ve tvaru čtyřlístu (299). První skupinka (300, 303) směřuje opět do minulosti. Ramena křížů citují tvar lidských kostí, v jednom případě naturalističtěji, v druhém případě stylizovaněji. V dolní části se nachází postava zahaleného anděla s velkými křídly. Kruhové tabulky lemuje vavřínový věnec. Další dva kříže (315, 316, 18) představují zejména v prvních dvou případech reakci na litinové nápodoby bohatě kovaných křížům, jak je známe z první poloviny 19. století,

22 inv.č. III/5-122

například z Mrtníku u Komárova²³. Zajímavé jsou oválné tabulky, opatřené po obou stranách pochodněmi sledujícími tvar okraje tabulky. Následující (329, 333, 334) tři typy představují významné rozšíření gotizující skupiny. Dochází ke změně tvarosloví fiál ve spodní části. Propojuje se chrámová architektura spodních částí a motiv Kalvárie, Maria a Jan stojí ve výklencích této architektury. V dalším typu je namísto Krista Spasitele nebo alegorie Víry, Bolestná Panna Maria s mečem v srdci. Ve třetím typu je opět architektura spojena s drobným reliéfem klečící Marie Magdalény. Poslední typ, který si našel značnou oblibu je kříž, v jehož dolní části byla buď přímo lita nebo montována Pieta (352). Rozměrné roucho Panny Marie sedící na skalnatém návrší koresponduje s Mrtvým Kristem, který je téměř ve vertikální poloze opřen jen z vnější strany o levé koleno Marie. Ta svou levicí zvedá bezvládnou levici Syna. Pravou ruku natahuje směrem k pozorovateli. Pod Mariinou pravicí stojí drobná, snad andělská postavička s mučednickou ratolestí v ruce. V tomto vzorníku se objevuje i typ závěsného kříže se stylizovanými gotickými prvky a malou postavičkou Maří Magdalény (323).

Poslední vzorníky, které popíší, jsou již provedeny technikou moderní, tedy fotograficky. Zřejmě se jedná o fotografie litinových prototypů. Tyto vzorníky pocházejí všechny s velkou pravděpodobností z doby po roce 1900. I ony mají nějakým způsobem zachovánu skupinu vzorníku z Hořovic.

3.5.Vzorník Železáren královského města Rokycan v Klabavě

Vzorník Železáren Královského města Rokycan, přesně nazvaný „Kříže náhrobní, hřbitovní a ku cestám Železářny kr. města Rokycan v Klabavě a Rokycanech čís.40-“Cenník²⁴ železáren královského města Rokycan v Rokycanech a v Klabavě“ byl vytištěn v tiskárně Josefa B. Zápotočného v Rokycanech s číslem 056920. Je možné že tento údaj může být datací k roku 1920, zcela určitě však vzorník náleží do doby po roce 1900. Dnes je uložen v knihovně Muzea Dr. B. Horáka v Rokycanech²⁵. Jedná se o sešit s formátem se blížícím dnešní velikosti A4. Stránky jsou číslovány jako 26 a-y, 27a, 28a, 29a. Na každém listě je vyfotografována skupina křížů, které nejsou uspořádány dle typů, resp. slohů (barokní, gotické), spíše zde převládlo estetické hledisko (skupinka má především dobře vypadat). Pod kříži jsou uvedena katalogová čísla, dále je uvedena výška a váha kříže v kilogramech. Katalogová čísla jsou u některých typů dvojí. Jedno je hlavní, druhé stojí za ním v závorce. Martin Šerák, který se zabývá problematikou železné a litinové funerální plastiky v oblasti Šumavy, upozornil v příspěvku Tři drobná zjištění k dějinám funerální litiny předneseném

23 Kříž z hrobu rodiny Mužikovy, dokumentace E. Poche, 1933, dnes NPÚ, inv.č. F 28.029

24 Nejedná se o překlep, tak je skutečně uvedeno na originále.

25 inv. č. 54045, Reg.4.483

v rámci XLVI semináře z dějin hutní výroby v roce 2005, na to, že čísla z Hořovického vzorníku odpovídají číslům v závorkách vzorníku Klabavského, a to beze zbytku. V Klabavském vzorníku obsahujícím 141 typů křížů tvoří tedy více než dvě třetiny vzorníku tento „prototyp“. M. Šerák formuloval zajímavou teorii, že tento starý vzorník uchovávaný v Hořovicích je vlastně původní vzorník klabavských železáren. Tuto možnost rozhodně nepovažují za vyloučenou. V každém případě je plně potvrzen fakt, že vzorník z Hořovic byl skutečně základním vzorem pro ostatní vzorníky.

Kam však zařadit zbylé kříže ze vzorníku, jaké byly provenience, odkud se vzaly jejich typy? Odpověď mohou poskytnout další vzorníky. Samozřejmě nové typy klabavského vzorníku nejsou nijak novátorské, spíše jsou vyjádřením stávajícího stavu. Obohacují a rozšiřují nabídku základní skupiny, nově kombinují některé prvky. Variantně stačilo například změnit typ použité montovatelné tabulky a nový typ byl s minimem námahy a invence na světě. Až udivující je mísení ikonografie u mnoha těchto nových typů.

Vzorník obsahuje i typy, které známe již ze vzorníku Železáren Františka Hirsche (289, 334 jako 66 a 86). Skupina barokizujících typů (7, 20, 24, 35, 46, 65, 67, 71, 74-76, 109, 110, 115, 117, 120, 123, 128, 134, 137, 139, 143, 144) pracuje stejným způsobem jako jejich pravzory s rostlinnými ornamenty, zejména s akantem. Objevuje se zde opět reminiscence na „kostní“ typy, často už jen s naznačenou dvojicí volut na konci ramen kříže. Typ číslo 65 se k tomuto vzoru navrácí s obzvláštní naléhavostí. Také je zde zastoupena andělská asistence (67), nejzajímavější je postava anděla vybaveného vahami (110). Zvláštní podskupinu tvoří dvě zajímavé plastiky (117, 123), které motiv kříže obsahují. Motiv je potlačen ve prospěch velké postavy andělka. V prvním případě je andílek v košilce a se sklopenými křídly umístěn na jakémsi soklu pařezovitého tvaru, hojně „obrostlého“ vegetací, zejména růžemi. Andílek objímá kříž ze sukované kulatiny, ozdobený květinovým věnečkem. V druhém případě má andílek křídla zvednutá, celá postava se však provedením i uvedenou velikostí (95 cm) blíží realistickému provedení malého dítěte. Andílek přidržuje o něco menší perforovaný kříž. Naskytá se otázka, jestli měly tyto typy jiné použití než na dětské hrobečky? Oblíbený typ byl číslo 95: stojí někde na pomezí barokizující a gotizující skupiny, navíc vzhledem k vysokému stupni perforace mohl nahrazovat i kované kříže. Ramena mají ušlechtilý liliový tvar, v dolní části jsou přidány rozviliny, v nejspodnějším patře je opět v gotickém oblouku umístěn svatý Josef, patron dobré smrti.²⁶

²⁶ Tato skupina neobsahuje jen kříže hřbitovní, ale pod posledním číslem vzorníku (144) se skrývá tzv. kříž školní, jehož ramena mají opět „kostní“ tvar, dovedně vykroužený pomocí rozvilin. Jedná se o vcelku vkusný nástěnný kříž, vysoký 99 cm a těžký kolem 12 kg. V tomto případě přichází na mysl otázka bezpečnosti a řádného ukotvení takového kříže na zeď učebny.

Další gotizující skupina (4, 10, 54, 57, 60, 61, 80, 84-86, 91, 100, 102) je obohacena o tyto nové tvary: Zakončení ramen kříže ve tvaru květu (10, 54), jetelového trojlistu (57, 60, 61, 102), přičemž uvedené typy jsou navíc perforovány po celé ploše základního kříže ve tvaru kvadrilobu. U dalších gotizujících typů mají konce ramen polygonální zakončení (80, 85). Spodní části, ať už perforované, či plné se opět stávají chrámovou architekturou, obývanou různými typy postav. Objevuje se Bolestná Matka s mečem v srdci (86), která je již v Hirschovském vzorníku, dále modlící se či sedící malá postavička (84, 100) a žehnající Kristus jako vládce nesoucí sféru ozdobenou křížem (91). Tento kříž má konce ramen zdobené jednoduchými, ale elegantními čtyřlísty, které rovněž obohacují gotizující repertoár celé skupiny. I v tomto vzorníku je významně rozšířena skupina křížů ztvárňujících pnoucí rostliny po těle kříže, zejména břečťan (9, 25, 31, 66, 107, 126, 138). Dále je tu kříž patřící do skupiny křížů s jednoduchou perforací. Konce ramen má ozdobně provedeny. Jsou zde i kříže prosté s montovanými doplňky v podobě tabulek a různých typů postav v dolní části kříže. Tyto části bylo možno velmi jednoduše kombinovat a dosahovat tak značného počtu variací (29, 64, 118, 125, 130, 136).

Pozornost si zaslouží i skupina křížů, které vznikly kombinací různých částí a motivů (33, 47, 58, 70, 79, 87, 92, 97, 101, 127). Ve spodních částech těchto křížů, které jsou stejné jako u výše uvedených gotizujících, se objevuje také reminiscence na chrámovou architekturu, která zejména v použitých obloucích zachovává gotické tvarosloví. Ovšem další prvky jsou již zcela jiného charakteru, jsou to akantové rozviliny a zejména reminiscence na sloupy či pilastry antických řádů (33, 47) či podkovový oblouk doplněný modlící se andělskou asistencí (127). Horní části dvou prvních křížů této skupiny jsou poměrně originální. První je elegantně perforovaný. Konce ramen připomínají gotické okenní rozety a ke každé rozetě jsou navíc připojeny tři květy růže. Druhý a třetí kříž (47, 127) je vzorovaný po celé délce těla kříže. Konce ramen jsou zakončeny kruhem, v němž je lit vzor jakéhosi čtyřlístého propletence. Na kruhy na koncích ramen nasedají liliové trojlisty. Křížení je podloženo kruhovitým útvarem, což vyvolává dojem keltské ornamentiky.

Liliová zakončení ramen má také menší kříž s číslem 70. Zajímavé je však podložení křížení, kruhová svatozář, která má snad upomínat na slunce, ale vzhledem spíše připomíná květ slunečnice. V dolní části kříže najdeme náznak obloukovité architektury, v níž je umístěna zahalená modlící se postava. Kříž číslo 79 by se dal zařadit do barokizující skupiny, konce jeho ramen, i když kryté florálním motivem, dokonce tvarově směřují ke „kostním typům“. Spodní část tvoří chrámová architektura, tentokrát však barokizující. Tordované sloupy a dvě protilehlé voluty tvoří rámeček k postavě Bolestného Krista. Kříž číslo 87

představuje zajímavou synkrezi. Horní část je také ornamentální reminiscencí na „kostní typy“, spodní část je však rozšířena a jsou zde dvě posmutnělé andělské či chlapecké postavy. Jedna nese kalich, druhá vítěznou ratolest. Pod truchlícími anděly či hochy se znovu nachází chrámová architektura, tentokrát ale výrazně antikizující trojúhelníkovitý štít s andělskou hlavičkou uprostřed a dva korintské pilastry. V popsaném rámci je umístěn reliéf postavy Bolestné Matky s rukama zkříženými přes prsa. Tato postava se však podobá spíše empírovým karytidám, než typům Bolestné Matky z hořovického vzorníku. Stejná postava se nachází i u kříže číslo 97, který však tvaroslovím směřuje spíše ke gotice. Základním znakem architektury, která lemuje tuto postavu, je totiž lomený oblouk. Místo plačících chlapců z předchozího typu se na této architektuře nacházejí postavy Marie a Jana a takto dotvářejí děj Kalvárie. Zde se ovšem naskytá otázka zdvojení tématu Matky pod křížem.

Tato Kalvárie se vyskytuje i u gotizujícího typu číslo 101, kde je spodní část s architekturou ponechána prázdná. Kříž číslo 92 má podní část, jež je také reminiscencí na antiku. Na této antikizující architektuře však trůní ve vzorníku jinde nevidaná trojice postav symbolizující Lásku, ženu se dvěma malými dětmi, Víru, která stojí nejvýše a uprostřed, vybavenou křížem a kalichem s hostií a Nadějí, jež se jednou rukou opírá o kotvu a druhou ukazuje k Víře. Kříž číslo 58 patří rovněž do kategorie kombinovaných, ovšem jeho ikonografie je na rozdíl od tématicky jasné ikonografie předchozího kříže poněkud nekonzistentní. Její smysl je však jasný. Kříž je perforován. Tvary se ubírají spíše barokizujícím směrem. Ramena jsou dozdobena trojicí drobných palmet. Ve spodní části vidíme rostlinný propletenec a pod ním jakýsi náznak architektury složený ze tří oblouků, v němž jsou umístěny reliéfní postavy. Vlevo a vpravo nacházíme Marii a Jana, tedy spoluúčastníky dějů Kalvárie, avšak uprostřed stojí svatý Josef, patron dobré smrti. Všechny tři postavičky jsou umístěny na válcových soklech. Celé uskupení, které upomíná na lidové domácí oltáříky má svou vnitřní logiku, jelikož zachycuje vhodnou světeckou asistenci pro cestu na onen svět.

Pod číslem 142 je ve vzorníku uvedena napodobenina kříže připomínající kovářskou práci, což dokládá, že ani tato skupina nestála zcela mimo zájem výrobců litiny. Poslední dva typy patřily mezi oblíbené. Prvním je číslo 72, velký Kristus na kříži v dlouhé roušce. Obě ruce mají prsty v poloze žehnajících gesta, přestože jsou přibité. Probodené Kristovy nohy spočívají na sféře. Celkově je akcentován Kristus na úkor kříže a celé znázornění směřuje ke Kristu Vítěznému, i když ne zcela, vzhledem k přibitým rukám. Pod číslem 63 je uveden kříž, na němž převažují barokizující motivy (volutová římsa a sloupy v architektuře dolní části) ve spojení s motivy vinných listů a hroznů. Nad architekturou jsou dva sedící

andělé držící girlandu. Mezi nimi, v orámování vinných listů spatřujeme symboly Víry, Naděje a Smrti (otočená zhasínající pochodně). V orámování architektury se nachází reliéfní Pieta, popsaná už ve verzi Hirschova vzorníku pod číslo 352 jako samostatná.

Jako příklad nových montovatelných invencí uvádím zajímavou figuru Maří Magdalény (31, 125, 137). Na rozdíl od modlící se klečící postavičky Maří Magdalény (62, Hořovice 90) použité na hořovických typech a některých novějších typech klabavských, která je pojatá poměrně jednoduše (svatozář a dlouhé vlasy), zde dochází k rozvinutí ikonografie: postava dlouhovlasé kajčnice klečí u skaliska s knihou a lebkou.

Ve vzorníku je uvedeno také 26 typů tabulek. Uvádí se výška a šířka v milimetrech a hmotnost v kilogramech. Nalezneme zde velký výběr sahající od prostých oválných malých tabulek lemovaných perlovcem, přes typy lemované naturalistickým vzorem suchých větví, potažmo trnové koruny, až k typům ozdobeným květinovými a vavřínovými věnci kruhových nebo oválných tvarů. Také tu vidíme tabulky ve tvaru erbů, obdélníkové tabulky, jejichž rámy připomínají obrazové a také typ tabulky ve tvaru rozvinutého svitku. Zajímavé jsou i tabulky s bohatě řešeným okrajem, v němž hrají hlavní roli barokizující rozviliny, květy a v jednom případě dokonce girlandy. Hořovický i holoubkovský vzorník nenabízí žádný zvláštní vzorník tabulek, ale typy již přímo použité se vyskytují i v klabavském vzorníku tabulek. Velmi častý je typ číslo 9, miskovitý tvar, lemovaný po obou stranách akantovými listy, 7 a 8, kulatý tvar, lemovaný vavřínovým či květinovým věncem, 6, 12, a 14, tytéž vzory v oválném provedení a erbovní štítky číslo 10 a 24. Tabulka číslo 17 odpovídá vyobrazení číslo 527 z prvního Hirschovského vzorníku, rozměry se však liší. Rokycanský vzorník dále nabízel korpusy. Dle údajů ve vzorníku „těla ku křížům hřbitovním“ a také tabulky s nápisem INRI uvedené jako „nápis ku Kristům křížů hřbitovních“. Tabulky „INRI“ jsou pouze dvě a vztahují se ke čtyřem největším typům Krista, které jsou zde vyobrazeny. S velikostí je tomu stejně jako u tabulek, určených k vepsání jména zesnulého, jen šíře je nahrazena rozpětím. Velké typy Krista jsou různé nejen velikostí (největší měří na výšku 125 cm, nejmenší 72 cm). Liší se rozpětím paží, polohou hlavy, polohou nohou, provedením bederní roušky a případně přítomností či absencí trnové koruny. Nejmenší z vyobrazených typů se dodával ve dvou verzích, jednak ve výrazném plastickém reliéfním provedení, které však bylo kvůli hmotnosti v zadní části duté, a jednak v plošším provedení. Oba korpusy se také lišily rozpětím: dutá verze měla 38 cm, plochá 48 cm.

Ostatní menší typy jsou uvedeny v tabulce s římskými čísly. Opět je uvedena výška, rozpětí a hmotnost. Nejmenší korpusy, které měly na výšku 15 cm, sloužily spíše jako doplněk stolních křížků, nebo dřevěných nástěnných, než kamenných či litinových

hřbitovních křížů. Při použití na kamenných křížích v terénu se nejčastěji setkáváme s kříži mezi 18 a 26 cm na výšku.

Poslední strana vzorníku z Rokycan je věnována právě křížům se speciálním určením. Byl vyvinut „kříž ku cestám“. Mohutný jednoduchý gotizující typ s třílístým zakončení ramen, vybavený soklem a tabulkou ve tvaru rozvinutého svitku. Tabulka dalšího kříže se dala zasklít. Šlo o prostý kříž s trojlístým zakončením. Významnou skupinu k umístění na ústřední místo hřbitova k pobožnostem tvořil typ jednoduchého kříže, který měl provedení povrchu napodobující nehoblovaná prkna. Dodával se „podle přání plochý nebo čtverečný, se soklem neb bez něho“. Výška se pohybovala mezi 2,5 a 4 metry. Na tyto kříže se používaly nejvíce čtyři typy Krista. První typ měl dokonce snímatelnou trnovou korunu, kterou bylo možno přiojednat. Tolik ke vzorníku železáren královského města Rokycan.

3.6. Vzorník valdštejnských železáren v Sedlci

Další vzorník patřil železárnám které také původně spadaly do rokycanského okresu. Šlo o slavné valdštejnské sedlecké železářny, plným názvem v původním znění „Exzellenz Gräflich Waldstein'sche Stiahlaue Eisenwerke zu Sedletz“. Vzorník, který se odtud zachoval je uložen v národopisném oddělení Západočeského Muzea v Plzni²⁷. Jedná se o pouhé torzo obrovského vzorníku, který původně obsahoval 193 typů náhrobních plastik a snad i sériové typy náhrobních desek. Zachovaly se pouze strany 15-26 a typy křížů 145–193. Zbytek vzorníku dále obsahuje tabulky v počtu 26 typů, korpusy v počtu 23 menších a 11 větších typů. Oproti klabavskému vzorníku tu nacházíme velký výběr tabulek s nápisem „INRI“, celkem 13 typů, a také se zde poprvé objevují i různé typy paprsků svatozáří, které se montovaly do křížení křížů, celkem 13. Rozměry jsou uvedeny v centimetrech a hmotnost v kilogramech. U křížů je uvedena pouze výška, u tabulek výška i šířka a u většiny korpusů je místo šíře uvedeno rozpětí.

V tomto vzorníku se bohužel nezachovalo kompletní číslování, a tak bylo třeba prozkoumat, jestli některé typy neodpovídají velkému hořovickému vzorníku alespoň typově. Tento předpoklad se nakonec potvrdil. V zachovaném torzu sedleckého vzorníku byla skutečně obsažena více než jedna třetina hořovických typů, přesně 34 typů křížů, v několika případech jen s drobnými odchylkami.

Budu se tedy věnovat především křížům, které se ze skupiny vymykají. Sedlecký vzorník přináší několik zajímavých inovací. Krásnou, ale bohužel ve sledovaném regionu nezachovanou inspirací gotikou je perforovaný kříž číslo 148. Byl přes dva metry vysoký. Základním motivem se stal lomený oblouk tvořící i konce ramen. Do dolní části se osazoval

²⁷ inv. č. NMP 52 466.

z profilu klečící anděl, dobře známý již z hořovických typů, např. typ číslo 70. Standardu se zcela vymykají typy číslo 153 a 159. Číslo 153 představuje směs gotizujících a antikizujících prvků, doplněnou stylizovaným akantem. Za zmínku stojí mohutná, dvouetážová spodní část evokující dojem chrámové architektury. V její horní části je umístěna postava anděla držícího kříž a ratolest vítězství, v dolní etáži se nachází pouze šesticípá hvězda. Typ číslo 159 je kombinací kříže a náhrobní desky. Křížek je naturalistického typu ovinutý břečťanem, pod nímž se rozkládá kalvárie ve složení Jan a Marie stojící na jakémsi břevně. Ve spodní části je v mohutném propletenci listů, květů a větví umístěna zkosená deska oválného tvaru, pod níž spočívá lebka. Zajímavou variantou hořovického kříže číslo 15 je sedlecký typ číslo 190. Krista na kříži zastupuje přehozená klasicistní rouška. Inovací vzhledem k naposled komentovanému materiálu je gotizující náhrobní deska, zkombinovaná s barokně vyhlížející Nejsvětější Trojicí (192). Vzorník obsahuje i oba typy náhrobních andílků, dobře známých z klabavského vzorníku (191, 193).

Dále se dostáváme k typům, které byly oblíbené a dodnes se poměrně hojně vyskytují v terénu. První kříž číslo 171 se vyskytuje i ve vzorníku Hirschově (321). Je to kříž s jetelovými zakončeními ramen. Každé z ramen je v zakončení zdobeno třemi hvězdičkami. Na křížení břevnen je nápis „INRI“. Kříž je v dolní části doplněn montovatelnou alegorickou postavou Víry a oválnou tabulkou s květinovým věncem po okraji. Zdali šlo o originální Hirschovskou provenienci, nebo vzor vznikl v Sedlci či jinde, je těžké posoudit vzhledem k podmínkám, které jsem uvedla na začátku kapitoly o vzornících. Je však jasné, že nepatří do skupiny velkého hořovického vzorníku. Další kříž (165) je mohutný typ, preferující jednoduché architektonické a geometrické prvky. Tělo kříže je jakousi reminiscencí na kanelovaný sloupek, podobně jsou na tom konce ramen, jejichž geometrickou strohost a mohutnost zmírňují akantové lístky. Těm odpovídá i zvolený typ tabulky. Typ byl pro svou monumentalitu velmi oblíbený.

Stejně jako v klabavském vzorníku i zde nacházíme graficky propracovanější Máří Magdalénu. Postava nemá patrnou svatozář a bylo by ji možné označit dokonce za plačku. Na hlavě má roušku, z ramen jí splývá dlouhý plášť a se sepjatýma rukama klečí otočena ze tří čtvrtin směrem k pozorovateli (146).

Několik poznámek přidám ještě ke korpusům. K nim všem je přiřazen odpovídající typ s nápisem „INRI“. Nalezneme tu také oba klabavské typy. Jestliže klabavský vzorník nabízel jen jeden plochý typ korpusu, zde je jich hned několik. Mezi velkými je to typ číslo XVII a XXIV. Nalezneme tu typy korpusů podobající se klabavským. Co do provedení, snažila jsem se nalézt nějakou analogii mezi dvěma nejkrajnějšími známými vrcholně

uměleckými vyobrazeními ukřižovaného z 19. století, jež by mohly posloužit jako ideová předloha umělecko-řemeslnému zpracování. První extrém představuje oblíbený bronzový kříž J. V. Myslbeka (1848-1922) s Kristem z let 1877-1885²⁸, který má ruce směřující vzhůru, a jenž se dočkal mnoha replik. Druhým je dřevěný kříž Františka Bílka (1872-1941) vytvořený v letech 1896-1899²⁹, jehož Kristus má ruce naopak horizontálně rozpažené. Ani jeden tento typ se zde nevyskytuje v čisté podobě. Tvarosloví křížů se spíše obrací hlouběji do minulosti.

3.7. Vzorník společnosti „Ferrum“

Poslední ze vzorníků, který měl zřejmě vliv na sortiment litinové funerální plastiky v bývalém rokycanském okresu je vzorník „Akciové společnosti pro průmysl železářský Ferrum“. Tato společnost nebyla regionálním podnikem, ale sdružovala továrny ve Frýdlantě u Místku, Čeladné, Ostravici a Rožmitále. Dříve byl tento podnik znám pod názvem „Knížecí arcibiskupské železné hutě Rožmitál“.

Vzorník se dnes nachází v Praze, v knihovně Uměleckoprůmyslového muzea³⁰. Nejedná se pouze o jeden, ale hned o dva vzorníky vskutku hřbitovního sortimentu. První obsahuje „Náhrobní a polní kříže“. Není sice datovaný, ale je možno předpokládat, že se jeho datace nebude příliš lišit od druhého vzorníku „Hřbitovních a náhrobních předmětů“, který je datován k roku 1915. Tento druhý vzorník byl vytištěn obchodní tiskárnou Merkur v Praze. Vzhledem k tomu, že na tomto vzorníku je uveden i původní název podniku, arcibiskupské železářny v Rožmitále, zatímco na prvním vzorníku „Náhrobních a polních křížů“ nic takového již uvedeno není, považují vzorník „Hřbitovních a náhrobních předmětů“ za starší. Liší se i písmo a provedení titulních listů a je otázkou, jestli oba vzorníky vůbec tvořily soubor. Nicméně se nám poprvé dostává do ruky kompletní hřbitovní sortiment, tj. nejen kříže, datovaný do stejného období. Zejména z druhého vzorníku si můžeme udělat představu o produkci funerální litiny. Objevují se tu tři typy stojanů pro označování hřbitovních oddělení, 11 typů tabulek k označení hrobů číslem a dokonce dva typy tabulek pro označení hrobových řad. Provedení je buď poměrně jednoduché, odpovídající panující secesi, lze vyzorovat i prvky v nichž zaznívají strohé, prosté tóny kubismu, nebo se jedná o historizující typy. Totéž se dá říci i o nabídce mříží, sloupků, řetězů, tyčí, skob, růžic, lucernových ramének či dokonce svícňů. Je zde také nabízeno hřbitovní sedátko, kterým se zřejmě vycházelo vstříc potřebě pozůstalých v relativním pohodlí si zavzpomínat na své zesnulé. Nutno říci, že historizující typy jsou ve velké převaze.

28 Kolektiv autorů: Dějiny českého výtvarného umění III/2, 1780-1890, Academia 2001, 124

29 Kolektiv autorů: Dějiny českého výtvarného umění IV/1, 1890-1838, Academia 1998, 101

30 signatura XIV C 3532

První vzorník obsahuje 157 typů hrobových křížů. Vždy je uvedena výška v centimetrech a hmotnost v kilogramech. Dále je uvedeno devět typů větších křížů na středy hřbitovů a k cestám. Velikost se pohybuje mezi 2350 a 4800 mm (rozměry jsou protentokrát udány v milimetrech). Převládá lehce naznačené gotizující pojetí a imitace prken, nicméně dva kříže (II a VII) jsou vyvedeny o něco zdobněji, jeden je dokonce perforovaný (II). Tři největší kříže jsou duté (III, IV, V). Ostatní jsou v masivním, plném provedení. Typy korpusů nejsou uvedeny zvlášť.

Vzorník obsahuje 27 typů tabulek. Nacházejí se zde všechny typy, s nimiž jsme se setkali v hořovickém, klabavském a sedleckém vzorníku (2, 3, 5-18, 23, 25). Klabavský typ číslo 17, v Sedlci uvedený pod číslem 6 je zde rozveden pod čísly 19-21 v různých velikostech. Číslo 26 představuje půvabnou inovaci tabulky obklopené květinovým věncem. Číslo 28 je zajímavou směsí secesního uvolněného obdélníku se zakulacenými rohy a barokizujícího akantu. Číslo 27 představuje ušlechtilá oválná kartuš. Ne tak zdařilé, ale podobné je číslo 4, zdobené v horní části křížkem. V tomto vzorníku nejsou uvedeny tabulky ve tvaru štítu či svitku. Hmotnost a míry (výška a šířka) jsou v kilogramech a centimetrech.

Co se týče typologie hrobních křížů, obsahuje tento vzorník s drobnými obměnami téměř kompletní hořovický vzorník, z 92 typů jich obsahuje 90 a většina navíc odpovídá původnímu hořovickému číslování. Dalších 16 typů je převzato z novější klabavské produkce, z nichž tři typy jsou i v sedleckém vzorníku, a dále také 5 typů ze sedleckého vzorníku, navíc obohacených jednou variantou. Nových historizujících typů je ve vzorníku obsaženo 13 (53, 61, 84, 14, 109, 130, 131, 133, 134, 137, 139, 140, 141). Kombinují historizující, zejména gotizující prvky, a také se zde objevuje starý motiv kostí i klasicistní prvky. U dalších čtyř uvedených typů dochází ke značnému zjednodušení. Upouští se od filigránsky vyhlížejícího provedení formy a je dáována přednost mohutnosti, monumentalitě až „fortelnosti“ (101, 102, 136, 138). Jsou zde i zajímavé kombinace starých oblíbených typů liliových křížů, které se vyráběly v několika velikostech s Bolestnou Pannou Marií, připomínající empírovou karyatidu, navíc umístěnou do již výše popsaného rámce architektury, v tomto případě gotizující. Spodní část kříže je typická pro sedlecký vzorník (97). Ta, tentokrát v antikizujícím rámci, je kombinována také s jetelovým křížem s hvězdami (100). Jde tedy o kombinaci, která se mohla objevit v nedochované většině sedleckého vzorníku. Nachází se zde celá skupina prací, kterou obsahuje klabavský i sedlecký, popřípadě Hirschův vzorník (86, 111, 106, 109). Za zmínku stojí zejména spodní části typů 106 a 109, kde je použit klabavský a sedlecký motiv Piety (106), ale Pieta je uvolněna z rámce a vysoce plastické provedení

směřuje k drobné, nicméně pozoruhodné volné soše. Je tu již v Hirschově a sedleckém vzorníku uvedený jetelový kříž s hvězdami a s postavou Víry, v sedleckém a klabavském je to andělíček na vysokém „pařezu“. Další figura, typická pro sedlecký vzorník, lépe řečeno pro jeho torzo (83, 98, 110, 112, 112a, 123, 121), je kříž s rouškou, kříž s dvoupatrovým spodkem, andělem a šesticípou hvězdou, kalvárie s oválnou deskou a lebkou a také ve dvou velikostech vyvedený kříž připomínající kanelovaný sloupek s akantovými lístky a gotizující kříž v dolní části se sedleckým typem postavy Maří Magdalény. Navíc je zde také deska s Nejsvětější Trojicí.

Významnou skupinou, která se ve větším počtu objevuje ve vzorníku, jsou náhrobky a náhrobní desky (117, 118, 120, 122, 124, 125, 126). Opět spíše inklinují k historizujícím stylům. Tvarosloví prvních dvou se obrací k oblíbenému novorenesančnímu pojetí, které ovládlo zejména architekturu. Další náhrobek je jakousi barokně klasicizující směsí tordovaných sloupů, akantových rozvilin a alegorií Víry a Vítězství v dolní části, na horním okraji jsou umístěny dva ohně a uprostřed se truchlící génius opírá o urnu. Je tu ještě jeden podobný náhrobek, u něhož převládá kromě rozvilin gotizující tvarosloví, rozviliny zůstávají hlavním ozdobným prvkem a spolu s poměrně jemným propracováním to činí náhrobek vkusnější, než je jeho postavami přeplněný předchůdce.

Další uvedená deska má rovněž blízko ke gotice a zdobí ji v dolní části motiv Piety. Takřka se zdá, že Kristus sklouzává matce z klína a nemůže tomu zabránit ani plačící andělek, držící Kristovu ruku. V horní části desky je nad tímto výjevem polopostava Boha Otce na oblacích. Podobný typ desky má v horní části Nejsvětější Trojici trůnící nad sférou. V dolní části stojí dvě postavy zahalené drapérií, obě mají ruce zkřížené na prsou, ale lze těžko identifikovat o jaké postavy se vlastně jedná či snad lépe, koho vlastně postavy zpodobňují. Mezi deskou a křížem se tyčí mohutný široký plochý kříž zakončený volutami a obdélníkovou nápisovou deskou. Do masivního kříže je vepsán ještě jeden, obtočený ratolestmi břečťanu. Jediné, co skutečně silně plasticky vystupuje, je přimontovaný Kristus. K náhrobkům je možné také přiřadit jeden, který má jako jediný volnou sochu na vícepodlažním vysokém polygonálním soklu (119). Podstavec nese gotizující prvky v podobě naznačených oblouků, v horní části je umístěna socha anděla nesoucího vysoký kříž, na nějž anděl ukazuje. Tato plastika je rovněž doložena v terénu, a to již za hranicí bývalého rokycanského okresu, ze Žebráku. E. Poche sochu označuje jako alegorii Víry a datuje ji k roku 1850³¹, zřejmě podle náhrobního nápisu.

Hlavní přínos tohoto vzorníku spočívá v tom, že se v něm vyskytují nikoli typy

31 Emanuel POCHE: Česká umělecká litina, příloha Hutnických listů, ročník IV. a V., s.d., 19

historizující, ale co do uměleckého názoru současnější. V desátých letech 20. století již naplno fungovala vedle historizujícího směru secese, která se ve funerální litiňe projevovala především převzetím rostlinného dekoru a zaoblených tvarů (135, 142) a ve vzorníku je také obsažena. Secesní tvary se objevují ve shromážděných vzornících vůbec poprvé, nicméně žádná z těchto, ani z výše uvedených inovací není označena jako novinka. Kříž číslo 142 můžeme považovat za jakousi přechodovou fázi. Konce ramen připomínají hlavice kloubů kostních křížů a použité akantové listy je historizující. Celkový dojem směřuje i vzhledem k robustnímu provedení a typu zvolené tabulky, jejíž florální orámování je již jasně secesní, k moderním typům. Kříž číslo 135 je již jasně secesní. Robustní zakulacené konce ramen a spodní část a dokonce v náznaku i tabulka mají tvar lyry. Určitou úlohu tu hraje motiv vinných listů a hroznů, nicméně většinu florálního dekoru tvoří rozhodně jiné listy než vinné nebo akantové, spíše se jedná o loubinec a vavříin.

Poslední skupina je přímo v samotném vzorníku označena slovem „nový“. Jedná se tedy o skutečné novinky. Lze je v zásadě rozdělit na dvě skupiny. První dodržuje více méně secesní tvarosloví a kříž se nesnaží působit „kovaným dojmem“ (153, 153a, 154, 155). V terénu se zachoval kříž číslo 154, u něhož je Bolestná Matka redukována na reliéf tváře a roušky. Druhá skupina směřuje svým tvaroslovím snad až kamsi ke kubismu a kříže vyhlížejí spíše jako kované. Někdy jsou kříže velmi jednoduché (144, 144a), jindy jsou dotvořeny zajímavým florálním dekorem (145, 143, 146) a jsou využívány i jiné zajímavé prvky spadající spíše do historizujícího provedení. Kontrast s jednoduchou konstrukcí kříže je zajímavý jak v případě polopostavy svatého Antonína Paduánského (156), tak i v případě andělské hlavičky s křídly (157). Všechny kříže doplňují typy tabulek přizpůsobené křížům, často velmi bizarní. Většina křížů vzbuzuje přes svoji novost jakýsi archaický až „keltský“ dojem, zejména díky velkým kruhovým svatozářím kolem křížení. Jen dva z nich mají ještě neobvyklejší mandorlovitou svatozář. Z terénu máme dochované i kované secesní stylizované nápodoby keltských křížů.

3.8. Závěrečné shrnutí poznatků získaných studiem vzorníků

Uvedené vzorníky vytvářejí chronologickou linku, která se však netýká jednoho podniku, nýbrž několika železáren, jejichž spojujícím prvkem je pouze vztah k rokycanskému regionu. Hořovický³², pravděpodobně nejstarší vzorník, není určen místně. Můžeme jej zasadit do okruhu komárovských železáren. Není však ani vyloučeno, že se jedná o prapůvodní vzorník železáren královského města Rokycan v Klabavě. Většina vzorníků

32 inv. č. 5632

není přesně datovaná, kromě vzorníku „Železáry František Hirsch“³³ z roku 1903-1904 a části vzorníku „Ferrum“³⁴, s datací k roku 1915. Chronologii odvozují z provedení vzorníků a z údajů o vzniku podniků.

Pouze o vzorníku společnosti „Ferrum“ lze zcela jistě říci, že je kompletní, a tedy že se nejedná o torzo nějakého většího celku.

Existuje silná skupina 92 typů, která byla nastolena hořovickým vzorníkem a byla opakována i v některých pozdějších vzornících, byť s malými obměnami v několika typech. Ve třech případech bylo uchováno i původní číslování převážné části typů, případně ve formě čísel v závorkách. Jedná se o vzorník Zbirožských železáren Maxe Hopfengärtnera³⁵ z Holoubkova, vzorník Železáren královského města Rokycan z Klabavy a vzorník společnosti „Ferrum“. Poslední dva případy měly sortiment samozřejmě širší.

Další skupina je složena pouze z osmi typů, které jsou společné pro valdštejnské sedlecké železáry, pro železáry společnosti „Ferrum“ a jeden typ vyráběly i železáry Františka Hirsche v Rokycanech³⁶ a železáry v Klabavě. Nelze tu vysledovat beze zbytku jasnou linii původu jako u předchozí skupiny. Některé z těchto typů však byly velmi oblíbené a ovlivnily s velkou pravděpodobností produkci menších hutí, z nichž se nám nezachovaly vzorníky.

V obou výše uvedených skupinách jsou vzory historizujících pseudostylů, klasicistní typy z počátků nástupu litiny, typy napodobující tvar lidských kostí a naturalistické typy.

Většina novějších typů ve vzornících představuje pouze vyjádření k respektovanému a oblíbenému Hořovickému vzorníku. Tato obliba však také vyjadřovala další skutečnost: rezignaci na skutečnou uměleckou invenci. Inovovat šlo velmi snadno i bez „umění“, tj. výměnou tabulky, Krista či montovatelné spodní části.

Jedinou skupinu typů, která není historizující, uvádí vzorník společnosti „Ferrum“. Secesní typy reflektují estetiku doby, kdy vzorník vznikl, tedy kolem roku 1915. Jedná se o jedinou významnou inovaci, kterou uvedené vzorníky obsahují. Ke vzniku inovace došlo zřejmě proto, že společnost „Ferrum“ nebyla zaměřena jen na oblast Rožmitálska, ale i na podstatně širší průmyslovou oblast severní Moravy a Slezska. Továrny ve Frýdlantě u Místku, Čeladné a Ostravici reagovaly na poptávku, která se lišila od té na Podbrdsku.

33 inv. č. III/5-122

34 signatura XIV C 3532

35 Vzorník se nachází v soukromém vlastnictví.

36 inv. č. III/5-122, inv. č. HXD 190

Kapitola 4. Několik problémů v dataci a určování původu plastik

4.1.Datace

V publikacích týkajících se železné a zejména litinové funerální plastiky, jako je publikace z pera Emanuela Poche „Česká umělecká litina“³⁷, či kapitoly v knize Romana Prahla „Umění náhrobku v českých zemích 1780-1830“, „Kříže, kříže“ a „Náhrobní pragmatismus: Litina“³⁸ dochází jednak k datování podle stylu náhrobku a jednak podle nápisů přímo na náhrobcích, případně na přidaných tabulkách. Pokud se styl náhrobku kryje s datací zesnulého v nápisu, není v chronologickém zařazení větší problém. Ovšem u montovatelných částí náhrobku mohlo docházet i ke kopírování či úplné výměně tabulky s datem. Tento problém je typický pro rodinné náhrobky. Důkazem je např. litinová deska holoubkovského šichtmistra Wenzela Neumanna [37] na mýtském hřbitově, pod níž bylo pohřbeno pět rodinných příslušníků mezi roky 1825 a 1850. Dalším příkladem je tabulka na kříži rodiny Cramerovy ze Strašic. Data pohřbů zde nejsou uspořádána chronologicky, ale podle generací, rodiče, děti a vnoučata. Nejstarší datum úmrtí je uvedeno až v generaci dětí a to v roce 1866. Poslední pak v generaci vnoučat v roce 1935. Tato tabulka velmi pravděpodobně dostala svou dnešní podobu právě až v roce 1935. V určení stáří náhrobních nápisů napomáhá paleografie. Datovat lze s velkou pravděpodobností, nikdy však nelze říci, že se datace kryje s uvedeným datem úmrtí. Mohlo totiž dojít k nahrazení původního staršího náhrobku novějším, což je zřejmé u sériovějších typů. Přesnější dataci také znesnadňuje velmi úporné dodržování tradice typů litinových náhrobků, jíž lze pozorovat v regionu a nejbližším okolí a trvajícím nejméně šedesát let, do níž vstoupila pouze jediná výraznější skupina inovací. Ztížená je datace i u těch náhrobků, které nejsou signovány jménem, nebo kde se nápis stal nečitelným. V tomto případě by bylo možné využít metalografických analýz.

4.2.Původ

Co se týče původu křížů, platí zde velmi jednoduché a logické pravidlo, že na starých farních hřbitovech a významných místech krajiny najdeme s největší pravděpodobností produkty nejbližších místních sléváren. Roli tu samozřejmě hraje cena, kterou případný dovoz mohl zvýšit. Co však s místy, vzdálenějšími železáren?

Ve výše podrobně popsaných katalozích jsou často uvedeny také rozměry a hmotnost. Porovnáme-li stejné typy z různých železáren dospějeme k závěru, že pohledově stejné typy se lišily velikostí i hmotností. Kříže navíc měly dole trn, který se zapouštěl do kamenných podstavců. Z katalogu však není zcela jasné, jestli se velikost udávala s trnem nebo bez něj.

37 Emanuel POCHE: Česká umělecká litina, příloha Hutnických listů, ročník IV. a V., s.d.

38 Roman PRAHL: Umění náhrobku v českých zemích 1780-1830, Praha 2004, 209-213, 224-293

Pro představu rozdílů předkládám následující tabulku vycházející z rozsáhlejších vzorníků, která obsahuje jednoduchý popis kříže (vybrány jsou oblíbené typy), jeho číslo ve vzornících a rozměry v centimetrech a hmotnosti v kilogramech.

Typy	Hořovice	Holoubkov	Klabava	Sedlec	Rožmitál
Liliový	75,77,66: výška: 143, 163, 180 hmotnost: 19.6, 36.7, 35	Není	22, 22a, 22b: výška: 150, 174, 180 hmotnost: 21.5, 38, 38.5	164: výška: 149 hmotnost: 19	75, 77: výška: 146, 168 hmotnost: 18.5, 40
Barokizující P.M. Bolesná	50 výška: 200 hmotnost: 72.8	50: výška: 194 hmotnost: 70	23: výška: 201 hmotnost: 75	Není	50: výška: 201 hmotnost: 76
Gotizující jednoduchý	71, 59, 79 výška: 189, 173, 161 hmotnost: 75.7, 41, 35.2	Není	38, 38a, 38b: výška: 189, 173, 147 hmotnost: 80, 48, 40	168: výška: 160 hmotnost: 41.5	71, 79: výška: 191, 161 hmotnost: 83, 40.5
Gotizující perforovaný, postava, dvě fiály	45 výška: 157.5 hmotnost: 34.16	45: výška: 160.5 hmotnost: 32	3: výška: 160 hmotnost: 33	Není	45: výška: 161 hmotnost: 32
Kříž růží a Panny Marie Bolesné	48: výška: 171.5 hmotnost: 34	48: výška: 172 hmotnost: 36	68: výška: 171 hmotnost: 35.5	156: výška: 172 hmotnost 33	48: výška: 173 hmotnost: 34

Z výše předložených faktů vyplývá, že se uvedené typy skutečně liší v mírách, a to i v případě, že se daný typ vyráběl v určité továrně v několika velikostech a čistě teoreticky by bylo možno určit jeho původ na základě měření. Situaci komplikuje výše uvedený problém kotvícího trnu. V terénu se hmotnost zpravidla stanovit nedá a k určení typu zbývají tedy pouze měřitelné rozměry. I v tomto případě však mohou určení ztížit různé faktory. Jde zejména o mnohonásobné používání forem, při němž figury a ornament získají nestandardní rozměry a následkem toho může dojít k chybě v řádu centimetrů. To je problém, s nímž musíme počítat od okamžiku, kdy je kříž odlit. Dalšími faktory, které mají vliv na velikost je koroze, včetně biologické, a případná destrukce i zpětná rekonstrukce. Do značné míry spolehlivým vodítkem je opět metalografická analýza, založená na srovnání se vzorky pocházejícími nepochybně z určitého místa.

Další problematiku, kterou je určení místa vzniku, komplikuje obliba určitých typů křížů distribuovaných i do značných vzdáleností. V rámci plnění výzkumného záměru jsem studovala i účetní knihy Železáren královského města Rokycany v Klabavě („Guswerschleiss-Register Stadt Rokitzaner Schichtamt Klabava“). Dochovala se většina knih z 50. a 60. let 19. stol, ze 70. let knihy chybí, z 80. se zachovaly jen knihy z počátku období a kniha z roku

1890 je poslední zachovaná a nejmladší. Prohlédla jsem knihy z let 1852³⁹, 1862⁴⁰, 1882⁴¹ a 1890⁴². Sledovala jsem speciální kolonku nadepsanou „Grabkreuze“. Už sama její existence mezi značným množstvím jiného sortimentu svědčí o oblíbě tohoto zboží. Kromě jiného je v knihách i kolonka umělecká litina, v jejímž případě se rozhodně nejednalo o převahu předmětů funerálního charakteru.

Jak situace vypadala v jednotlivých letech ukazuje tabulka. Údaje jsou uvedeny v kusech a kilogramech.

	1852	1862	1882	1890
Maloprodej	92kg 5ks	267kg/6ks	885,9kg	156kg
Velkoprodej	66ks	427ks	48443,5kg	62795kg

Ze shromážděných dat vyplývá několik základních dovození. Z počátku se prodej odehrával na kusy v 50. a 60. letech, později se také zaznamenával společně s údaji o kilogramech, což bylo v 80. letech, kdy zřejmě došlo ke změně v evidenci. Hmotnost je zaznamenávána již důsledněji než kusy, občas se ještě u kusů objeví popis o jaké předměty přesně šlo. Většinou jde o drobnější výrobky, korpusy a tabulky. V roce 1890 jsou už zaznamenávány pouze prodané kilogramy litiny. Prodej se zjednodušeně řečeno dělil na maloprodej a velkoprodej. Maloprodej byl v 50. a 60. letech rozdělen na klasický firemní prodej ze skladu a maloprodej s provizí 5-7%. Maloprodeje využívali většinou místní menší obchody a soukromé osoby mezi nimiž byli také velmi často zaměstnanci železáren, jimž se prodaná litina strhávala z platu. Malou firmu lze předpokládat u kolonky, kde je uvedena kromě jména kupujícího také vesnice a větší počet kusů. U zaměstnanců nebo soukromých osob je uvedena funkce v huti, nebo povolání. Velkoprodej (Grossverkauf mit Provision) v padesátých letech ještě nepřevýšil prodej místním firmám, o deset let později je však situace opačná a velkoprodej má dvojnásobný objem. Mezi firmami tohoto období se objevují nejčastěji následující jména: Kuttan, N. Lang, Schefrowitz, E. Klotz a zejména Simon Hoffmann, což bylo významné železářství z Plzně, jehož působnost se později rozšířila. Z místních prodejců to jsou například Rosum a Schmolik. V 80. a 90. letech byly malé obchodní odběry a odběry přímo ze skladu postaveny na stejnou úroveň. Vzhledem k tomu jak vzrostl velkoprodej, si to železářny mohly dovolit.

V 80. a 90 letech se situace mění, velkoprodej jasně dominuje, maloobchod tvoří jen necelá

39 Guswerschleisregister Stadt Rokitzaner Schichtamt Klabava, AMRO III 939

40 Guswerschleisregister Stadt Rokitzaner Schichtamt Klabava, AMRO III 945

41 Guswerschleis-Register Stadt Rokitzaner Schichtamt Klabava, AMRO III 952

42 Guswerschleis Register Stadt Rokitzaner Schichtamt Klabava, AMRO III 954

dvě procenta objemu velkoobchodu v roce 1882, o osm let později je to ještě méně, jen něco přes dvě promile. Mezi odběrateli se objevují firmy, které mají zastoupení v celém Rakousko-Uhersku. Ze skutečně největších odběratelů zde mocně vyčnívá původně pražské železářství Hermann Jeteles a synové, které však mělo zastoupení např. v Tarnově, Bregenzi, Meranu, Linci, o městech a malých společnostech po zemích koruny české nemluvě. Dále se zde objevují původně plzeňští Simon Hoffmann a Hermann Pollak a také vídeňský podnik Heinrich Eger. V roce 1890 však uskutečnily odběr mimo jiné i dvě rokycanské firmy, obě železárny: Friedrichshütte s objednávkou 78 kg a železárny Františka Hirsche s 31 kg. Jednalo se o typ, který tyto železárny na skladě neměly, anebo šlo o něco, co by se dnes dalo označit jako průmyslová špionáž či zásah do autorských práv?

5. Kapitola. Oblíbené, obvyklé, zajímavé, staré

Následující výběr je sestavený z materiálu, shromážděného během terénního výzkumu, který probíhal v Muzeu Dr. Bohuslava Horáka v Rokycanech od roku 2004.

Ve výběru jsou uvedeny vybrané fotografie objektů. Je uvedena lokalita, případně velikost a odkaz na vzorníky podle typu. Následující tabulky určují zkratky pro názvy vzorníků:

velký hořovický	holoubkovský	plasský	Hirschův větší	klabavský	sedlecký	Ferrum Rožmitál
H	M	P	F	K	S	R

Jednou z položek je také příběh uvedeného artefaktu, někdy jej neznáme, někdy je to jen prostý náhrobní nápis, někdy se zachovala celá pochmurná historie. Kategorii „příběh“ jsem zavedla, protože právě ta nejvíc hovoří o osudech lidí, spjatých s těmito drobnými památkami a zajímavě tak dotváří celek našich vědomostí o problematice železné a litinové funerální plastiky.

5.1. Kříže

Podle Romana Prahla byl dřevěný či kovaný kříž v 18. století běžným náhrobkem chudších vrstev.⁴³ Podoba Ukřižovaného byla tradičně také jedním z nejčastějších motivů sochařské výzdoby náhrobníků. A konečně, kříž býval od středověku dominantou pohřebišť, sloužil bohoslužbám či kázání uprostřed hřbitovů nebo při vchodu do něj. Se zakládáním nových hřbitovů v době rozmachu litiny se ústřední kříž stal jednou ze zakázek tehdejších sochařů a modelérů.⁴⁴

Sériová výroba litinových náhrobních křížů spadá pravděpodobně už do počátku 19. století a tvaroslovně navazuje na starší tradici. Ramena kříže připomínají vzhled lidských

43 PRAHL (pozn. 5) 209

44 ibidem

kostí. Někdy je do paty kříže vepsán reliéf Kalvárie, jinde kříž doplňuje truchlící génius či lebka s hnáty, kosa či zlomená svíce.⁴⁵

Nejstarší dochované desky z litiny jsou podle datace všechny z doby, kdy na hřbitovech ještě vládly kované kříže, často vybavené schránkami na vložení modlitby. Podobné kříže byly i na rokycanských hřbitovech a některé publikoval už v roce 1908 Antonín Podlaha.⁴⁶ Dnes jsou uloženy v depozitáři Muzeum Dr. B. Horáka v Rokycanech⁴⁷.

V terénu zůstal kříž jediný, a to v Radnicích, na hřbitově u kaple svaté Rosalie [1]. Litinové kříže také v počátcích napodobovaly kované kříže, alespoň částečně, jako například jako kříž, který se původně nacházel před hřbitovní branou hřbitova u svatého Štěpána v Mýtě. Dnes je skryt v tmavém koutě hřbitovního kostela [2]. Tyto nápodoby kovaných prací však nalézáme i v běžných katalogích, přičemž některé by vzhledem ke tvaru ramen mohly být připojeny k níže uvedeným „kostním“ křížům. Takový kříž nalezneme například v horní starší části nového hřbitova ve Zbiroze [16].

Jeden z nejstarších litinových křížů v rokycanském okrese datovaný nejčastěji rokem 1806, se nachází na zrušeném hřbitově u kostela Nejsvětější Trojice. Přes jeho ramena je přehozena rouška. Tato smuteční rouška vyskytující se v katolickém prostředí měla hned několik významů. Symbolizovala rubáš, do něž se halilo tělo zesnulého očekávajícího vzkříšení. Prázdný kříž s rouškou symbolizoval stav po smrti těla, nebo již vzkříšení samotné. Často se objevovalo asymetrické zavěšení roušky, přičemž symetrické zavěšení bylo méně typické [3].

Tento typ kříže se později dočkal podle dochovaných vzorníků mnoha dalších provedení, ovšem v subtilnějších formách. V terénu se bohužel zachoval pouze jediný a to na hřbitově ve Zvíkovci, na severovýchodní hranici bývalého okresu Rokycany nad řekou Berounkou. Jedná se o hrob zvíkovských farářů. Podle data úmrtí prvního z pohřbených se pravděpodobně jedná také o starý typ kříže, oblíbený a používaný nadále ve vzornících a katalogích funerální litiny po celou druhou polovinu 19. století. Ovšem je také možné, že tímto křížem byl nahrazen jiný starší, který ho však svým provedením připomínal. Tento typ je také „základním kamenem“ silně opakující se hořovické skupiny, která je nedílnou součástí většiny dochovaných a shromážděných vzorníků [4].

Do skupiny, jež souvisí s klasicizující skupinou patří jednoduchý kanelovaný kříž, který pracuje s empírovými prvky. Kříž je obsažen už v hořovickém vzorníku a jeho původ

45 srv. PRAHL (pozn.5) 209-210

46 Antonín PODLAHA: Soupis památek historických a uměleckých v politickém okrese rokycanském, Praha 1908, 118

47 inv. č. 0966, 0964, 0694, 0965

bude zřejmě starší. V terénu se objevuje také, ale nepatřil zřejmě úplně mezi „evergreeny“ hřbitovů a rozcestí. Pro ukázkou uvádím typ z Dýšiny. Pokud by špatně čitelná datace na kameni spadala do roku 1849, znamenalo by to potvrzení velmi starého typu v terénu. Pokud by se však datum četlo jako 1879, odpovídá to údajům v nových vzornících vzniklých také po roce 1900. Nabízela jej Klabava i Rožmitál. Nápis na tabulce bohužel podlehl rzi, zřejmě se však spíše než o hrobní kříž jednalo o kříž, který se nacházel někde v krajině a na hřbitov byl přenesen, buď, aby byl druhotně využit jako náhrobní, nebo aby byl zachráněn před likvidací [5].

Další je velmi starý typ, jehož ramena připomínala lidské kosti a jenž se v terénu nachází také, byť ve velmi stylizované podobě. Na zdokumentovaných křížích už nejsou kosti takřka naturalisticky vykreslené jako fotografiích, které uvádí Prahl* . Podobný typ kříže je obsažen v hořovické skupině křížů pod číslem 28. Je však zvláštní, že velká většina křížů použitými volutami i morfologií aplikované flóry konce kostí téměř nevědomky napodobuje. V novější podobě se nacházejí na mnoha místech a hřbitovech okresu. Zde uvádím typ zastupující velmi početnou skupinu s Bolestnou Pannou Marií v antikizující architektuře, s tvarem kostí ramen kříže připomínajícím voluty. Jeden příklad je z rozcestí v Terešovské huti a druhý ze hřbitova v Drahoňově Újezdě. Posledně jmenovaný je obohacený o dvě chlapecké postavičky stojící na architektuře. Levá nese ratolest , symbol vítězství mučedníků, druhá kalich s hostií, symbol pravé víry [6,7].

Další typy jsou provedeny v oblíbeném chrámovém slohu 19. století, v pseudogotice. Pracují s gotickými prvky a byl o ně skutečně zájem.

Z počátku se jedná o dvě perforované varianty, které jsou obsaženy již ve vzorníku z Hořovic. Vzor byl tedy velmi starý, ale neztrácel oblibu. Kříž napodoboval žebrování, na dolní části měl fiály na jakési nápodobě architektury, z níž vystupovala postava, u tohoto typu nejčastěji alegorie Víry.

První varianta měla v dolní části jen dvě fiály. Uvádím příklad z Dýšiny, z místa těsně za hranicemi okresu, kde však podle staré farní sítě pohřbívala obec Ejpovice dříve částečně patřící Rokycanům. Kříž stojí před vstupem na hřbitov, který se rozkládá kolem farního kostela svatých Šimona a Judy [8]. Druhý typ má ve spodní části fiály čtyři a byl z gotizující skupiny nejoblíbenější a nejpoužívanější. Jako příklad předkládám obrázek kříže z hrobu rodiny Jarošovy na hřbitově v Hřešihlavech u Berounky [9]. Dalším typem, který se dočkal značné popularity mezi pozůstalými byl jednoduchý masivní gotizující kříž. Vyráběl se ve dvou až třech velikostech. Některé jeho varianty měly v křížení nápis INRI, jindy býval

48 PRAHL (pozn. 5) 212, 213

doplňen šipkami po stranách (rožmitálský a klabavský vzorník), přičemž písmo se mohlo v závislosti na módě měnit. Uvádím obnovený kříž u samoty Díly na cestě k obci Volduchy. [10]. Původně zde stál kříž již v roce 1860. V době totality vzal za své a byl obnoven až v roce 2000. Není jasné, zda se jedná o původní kříž, nebo alespoň typ. Za zmínku však stojí jeho umístění. V pozadí za křížem je vidět nejvýraznější vrch v okolí Rokycan, legendami opředený Žďár. Pokud naopak pohlédneme od křížku na západ, uvidíme barokní poutní kapli Navštívení Panny Marie na Vršíčku. Tyto a všechny další kopce z tohoto místa se zdají být přibližně stejně daleko. Poutník může nabýt pocit, že stojí ve středu mikrosvěta několika vesnic obklopených pásmem vrchů na obzoru. O několik stovek metrů dál, dnes už v poli v blízkosti dálnice D5, stál na sloupku křížek kamenný, dnes už poničený. Původně stál u téže silnice, jako popsany kříž litinový. Jeho umístění má velmi podobnou charakteristiku. Naskytá se ovšem jiná otázka, zda oba křížky neplnily ještě jinou funkci, tutéž, co dnes zastávají dopravní značky počátek a konec obce. Ovšem jediné místo, kde jsou kříže nebo jejich pozůstatky, které mohly v minulosti tuto funkci plnit, je městečko Mýto v Čechách. Z původně umístěných sedmi, ale možná více křížků osazených dle datace na soklech v roce 1880 přežily nešetřné zacházení obyvatelstva pouze dva [71, 72]. Oba jsou uvnitř obce. Čtyři válcové sokly jsou umístěny u silnic a polních cest, které spojují město s okolním světem [73, 74]. Poslední sokl patřil klasickému rozcestnímu kříži [75].

Další typ, jenž je možno zařadit do gotizující skupiny, je prostý kříž se zakončením ramen ve tvaru lilie. Podobně jako u předchozího typu nese na křížení nápis INRI, jehož písmo také podléhalo dobové módě. Také se vyráběl ve dvou až třech velikostech. Do katalogu zařazují kříž ze strašického hřbitova [11].

Následující typ oblíbené gotizující skupiny má perforované konce ramen, které připomínají žebroví zkombinovaná s rozvilinami. V dolní části kříže je přidána mohutná klečící postava anděla z profilu; anděl mohl být otočen vpravo i vlevo. Uvádím kříž, který neměl truchlivé poslání a zdobil prostor mezi rybníkem a zvonící v obci Biskoupky [12]. Tyto kříže, podobně jako velké hřbitovní, sloužily ke shromažďování při modlitbách, například za ochranu úrody či za déšť v dobách velkého sucha.

Další typy vyhovovaly lidovému vkusu, v němž až hluboko do 19. století, zejména na venkově, stále přežívalo baroko. Na mnoha místech je nalezneme před kapličkou, ve středu hřbitovů, například jako kříž ze hřbitova v Újezdě u Svatého Kříže [13], ale tamtéž i přímo na samostatném hrobě, najdeme kříž s rozvilinovými rameny a Bolestnou Matkou Boží. Ta stojí buď sama, nebo je v reliéfu obklopena jakýmsi prohýbaným rámem po okrajích zdobeným stylizovanými akantovými listy. Do popředí tu vystupuje mariánská zbožnost,

kdy zemřelého má symbolicky provázet nejmocnější přímluvkyně ve své nejtragičtější podobě, zdrčená ztrátou Syna. Možná má i připomínat pozůstalým, že nejsou se svou bolestí sami, že jí nebyla ušetřena ani matka Spasitele. Další kříž, který se dočkal v perforovaném vydání častého použití jsem pracovně nazvala „ružový“. Zdobí ho totiž květy růží seskupené zejména na koncích ramen kříže. Bolestná Panna Maria u paty kříže je obklopena jakousi bránou z těchto růží. Jako příklad tohoto typu jsem vybrala kříž z radnického hřbitova u svaté Rosalie [14].

Velmi silnou barokizující skupinu tvoří kříže s figurálním motivem „andělské asistence“. Tyto typy byly jak monoliticky odlité, tak montovatelné. Andělé jsou provedeni hned v několika formách. Uvádím nejobvyklejší kříž, kombinující perforaci s rostlinnými motivy a postavou stojícího andělka se sepjatýma rukama v dolní části. Kříž se nachází v Mýtě na hřbitově u kostela svatého Štěpána [15]. Jeho spodní část je perforována, ale vzorníky typ nabízely i ve verzi plné. Oblíbené byly také jednodušší, perforované křížem, na nichž na rozdíl od výrazných historizujících prvků převažuje prostota a pokud se objeví historizující prvek, je silně stylizován. Uvádím dva příklady. Jeden zdobí rozcestí, na němž se sbíhají cesty propojující části vesnice Těškov poblíž Mýta na Rokycansku. Druhý kříž funguje díky velmi vysokému podstavci jako ústřední hřbitovní kříž v nové části hřbitova u farního kostela ve Skořicích [17, 18].

Důležité byly také jednoduché kříže dozdobené různými montovatelnými postavami. Mezi nejfrekventovanější patří v terénu kromě Panny Marie a Maří Magdalény právě důstojná alegorie Víry. Takový kříž je nyní umístěn na hřbitově ve starší části nového hřbitova ve Zbiroze v sousedství márnice [19].

„Půvabnou skupinou“ lze nazvat kříže, kde převládají rostlinné motivy. Nejčastěji vinná réva a břečťan, ale objevují se i složitější kombinace. Jedna z nejzajímavějších opatřená i květy lilie a ve spodní části doplněná andělským nosičem tabulky se dnes nachází v nepříliš dobrém stavu na hřbitově u kostela svatých Šimona a Judy v Dýšině [20].

Zatím jsme se pohybovali, co do vzorníků, převážně v okruhu z Hořovic a typů, které z hořovického okruhu převzaly další vzorníky. Dále však uvedu oblíbené typy křížů, jejichž vzor pravděpodobně pochází buď ze vzorníků ze Sedlce, nebo z Rožmitálu. V první řadě je to kříž s jetelovými zakončeními ramen, přičemž každé z ramen je v zakončení zdobeno třemi hvězdičkami. Křížení břeven nese nápis INRI. Kříž je v dolní části doplněn alegorickou postavou Víry. Tento typ se nachází v například Hlohovičkách na návsi [21].

Další kříž je mohutný a hlavní roli v jeho tvarosloví hrají jednoduché architektonické a geometrické prvky. Strohost konců ramen zjemňují akantové lístky. V největší koncentraci

jej spatřujeme v podbrdských Skořicích. Poblíž Skořic pracovala stará huť u dnes zaniklé obce Padrt', takže je možné, že kříže odlili podle vypůjčených vzorů právě zde [22].

Další tři kříže patří k zástupcům vzorníku firmy „Ferrum“. První je mohutný, s jednoduchými gotizujícími trojlistými rameny a představuje jakýsi přechod ke křížům se secesní ornamentikou. Stojí ve Zbiroze v horní části náměstí před kostelem svatého Mikuláše [23]. Kříže se secesní florální ornamentikou jsou na celém okrese a v okolí jen dva. Jeden se nachází na návsi v Plískově na Zbizožsku [24], druhý, s motivem tváře bolestné Panny Marie slouží jako ústřední hřbitovní kříž na svažitém hřbitově v Zaječově s výhledem na augustiniánský klášter ve Svaté Dobrotivé [25]. Prvý typ ve vzorníku nepatřil již mezi novinky, ale mezi běžný sortiment, zatímco druhý novinkou byl.

Nyní věnujme také pozornost rozměrově velkým křížům určeným v první řadě k pobožnostem a ke shromážděním věřících v areálu hřbitova, případně celé vesnice. Dobrý příklad monumentálního kříže datovaného k roku 1829⁴⁹, ale spíše z roku 1825, zakomponovaného do mělkého výklenku hřbitovní kaple, máme v Mrtníku u Komárova, v blízkém sousedství východní hranice okresu Rokycany [26]. Originální kříže vznikaly i na zakázku. Vysoký monumentální kříž stojí dodnes na zrušeném hřbitově u Nejsvětější Trojice v Rokycanech. Je z roku 1875, vyrobily ho Železárny Královského města Rokycan a souvisí s úpravou a rozšířením hřbitova, která byla provedena v témž roce [27].

Z pozdějších vzorníků datovaných kolem roku 1900 máme opět doloženou sériovou výrobu různých typů velkých hřbitovních křížů, která přetrvala až do 30. let 20. století, kdy tyto kříže ještě zdobily nově zakládané hřbitovy. Kříž z této produkce nalezneme například v Oseku u Rokycan. Je ukázkou sériové výroby Železáren královského města Rokycan v Klabavě [29]. Velké kříže ve vzornících měly také své zajímavé aspekty: provedení povrchu křížů mělo připomínat strukturu nehoblovaných prken, trnová koruna u větších exemplářů Krista byla odnímatelná. Kombinaci stejného Krista a prostého gotizujícího kříže, který obsahuje vzorník produkce rožmitálských železáren, se nachází na hřbitově u svatého Jakuba v bývalé vsi Chylice v Mirošově při silnici mezi Mirošovem a Hrádkem u Rokycan [28].

Jiný typ kříže, jehož vzor také nalezneme mezi rožmitálskými dodnes zdobí vjezd do obce Kornatice, kde se silnice kříží s regionální železnicí Rokycany-Nezvěstice [30]. Na závěr uvádím ještě typ plochého Krista, charakteristického pro sedlecký vzorník. Kříž se vypíná na nároží zámecké ohradní zdi v Terešově [31].

49 PRAHL (pozn. 5) 210

5.2. Litinové náhrobní desky

Již poměrně časně před obdobím plošného rozšíření litiny máme doloženy v regionu náhrobky z tohoto materiálu.

V případě rokycanského okresu jsou to především náhrobní desky. Zajímavý je fakt, že velká část ze všech dochovaných desek patří buď přímo šichtmistřům, tedy představeným huti nebo členům jejich rodin. První a dle dostupných informací zřejmě nejstarší, je deska dětského pohřbu v kostele svatého Jakuba v zaniklé vsi Chylice. Velmi starý kostel prvně zmiňovaný v r. 1295 byl tradičním farním kostelem sousedního Mirošova. Počínaje rokem 1693, kdy byla postavena kaple svatého Josefa na návsi, se postupně snižoval význam svatého Jakuba, až se stal kostelem filiálním. Dochovaná deska patřila dětskému pohřbu dvouletého Zikmunda Ondřeje Samuela, syna šichtmistra Karla Gerharda Emericha a jeho ženy Markéty. Jak udává nápis na desce i vyobrazení zesnulého dítěte, bylo do hrobu uloženo v hábitu augustiniánů.⁵⁰ Deska pochází z roku 1704, tedy z období, kdy v Čechách z uměleckého hlediska nastupuje vrcholný barok, deska se však svým tvaroslovím vrací ke starým renesančním náhrobkům, které znázorňují postavu zemřelého. Nápis je veden po obvodu desky v několika pásech [32].

Velmi stará deska je datovaná k roku 1744, jež se nachází rovněž v kostele, a to v hřbitovním kostele svatého Štěpána v Mýtě. Místo posledního odpočinku zde našel mýtský farář Jan Ignác Libertin⁵¹. Jako jediná z nalezených desek má nápis a kromě něj i obraz kalicha, v horní části tři křížky a v části dolní zahloubený, nikoliv vystupující reliéf [33].

Další zajímavá deska z roku 1733 náleží šichtmistru Matěji Bittnerovi, pohřbenému v kostele Narození Panny Marie ve Starém Plzenci. Deska je opatřena textem v půvabné předobrozenecké češtině [34].

Z období napoleonských válek se zachovalo rovněž několik exemplářů desek. Ty většinou mají tvar nepravidelného lichoběžníka a okraj je rámován květinovým a listovým vzorem. Jsou reliéfní a text může být opět v češtině prvních obrozenců nebo německy. Ve sbírkách Muzea Dr. Bohuslava Horáka v Rokycanech se nachází deska, opět z prostředí šichtmistrovské rodiny, tentokrát z podbrdských Skořic, vedle nichž se nacházela již zmíněná padrt'ská huť. Český nápis prozrazuje, že na skořickém hřbitově u svatého Václava odpočívala paní Anna Ungrová rozená Lamová, která zemřela zaopatřená všemi svátostmi 27.5.1816.⁵² V terénu se nacházejí z tohoto období další dvě desky, z nichž první je na starém hřbitově u svatého Mikuláše ve Zbizoze. Jde opět o desku k dětskému pohřbu z roku 1815.

50 PODLAHA (pozn.46) 29

51 PODLAHA (pozn.46) 57, 59

52 inv. č. 080

Rodiče Mathias a Antonia Havelkovi zde uložili k poslednímu odpočinku dcerku Terezii, zesnulou ve věku necelých čtyř let. Text na desce je německý, v dolní části desky se dozvídáme údaje o mrtvé⁵³ [35]. Druhá, podobná deska se nachází také v Rokycanech na jižní zdi kostela Nejsvětější Trojice. Jedná se o desku rokycanského měšťana a ševcovského mistra Václava Lemingera z roku 1814, psanou česky. K desce byl rovněž pořízen novější litinový nástavec z r. 1868 patřící rokycanskému měšťanovi Josefu Křesadlovi [36]. Tato kombinovaná deska nás posunuje dál do 2. poloviny 19. století, kdy produkce desek neustává a objevují se, stejně jako u křížů, již sériové typy.

V Mýtě u Rokycan, na kostele svatého Štěpána z jižní strany u vchodu, najdeme desku rodiny holoubkovského šichtmistra Václava Neumanna, datovanou dle posledního pohřbu rokem 1850. Deska je prostá, obdélníková, lemovaná vzorem listů, které tvoří rám. Nápisová část desky je do rámu vtačena [37].

Jednoduchá obdélníková deska nacházející se na zrušeném hřbitově u kostela Nejsvětější Trojice v Rokycanech patří Anně Schindlerové. Je z roku 1888 a má pod textem velkou girlandu a také věnec vítězství překřížený pohasínající čadící pochodní. Podle staré dokumentace uložené dnes ve fotoarchivu Národního památkového ústavu v Praze, pořízené ve 30. letech 20. století, byla deska v horní části osazena křížem, na němž visel had⁵⁴ [38].

V Rokycanech se na zdi hřbitovního kostela Nejsvětější Trojice nachází také jiná skupina desek, jež mají přibližně stejné rozměry a jsou vybaveny podobnou ikonografií. Na těchto deskách bylo možno snadno obměnit požadovaný text. Diskutovaný typ desky je obdélníkový. V horní části přibližně polokruhově zvýšený a v reliéfu se proplétají symboly víry, naděje a vítězství, kříž, kotva a věnec. Mohl být i zdoben v rozích rostlinnými motivy⁵⁵. Jako zástupce tohoto typu jsem zvolila náhrobní desku mladičké Anny Třebické (1844-1853) [39].

Zvláštní elegantní oválná deska Anny Rennerové Třebické z r. 1855, také ze hřbitova u Nejsvětější Trojice, je mezi typy relativně ojedinělá [40].

Pokud se jedná o další desky na hřbitovech rokycanského okresu, jedná se o zajímavé tvary, které se nezachovaly ve více než jednom exempláři. Je to například deska ze hřbitova u svatého Mikuláše, zdobená architektonickými prvky, především náznakem dvou kanelovaných sloupů. Patří Julii Zoufalé zemřelé 1879 a jejímu synu Janu Vojtěchu Zoufalému, zemřelého o dva roky dříve [41].

53 PRAHL (pozn. 5) 229, údaje k desce byly omylem zařazeny k rokycanskému hřbitovu u Nejsvětější Trojice.

54 foto depon in NPU Praha inv. č. F 27.925

55 Deska Karla Kappa (1858-1864) Psána německy. Výška a šířka: 95x58,7 cm. Kappova deska je v rozích ozdobena rostlinnými motivy, typ je však stejný.

Ve sbírkách Muzea Dr. Bohuslava Horáka v Rokycanech je uložena náhrobní deska rokycanského starosty Haase a jeho ženy Marie, datovaná k roku 1883⁵⁶, pocházející rovněž od Nejsvětější Trojice. Tato deska byla původně zasazena do gotizujícího rámu, který vyráběly například metternichovské železárny v Plasích, v jejichž katalogu je také obsažena. Vzhledem k dataci a pohřbené osobě však byl náhrobek vyroben nejspíše v blízké Klabavě. Díky dokumentaci Emanuela Poche se také zachovaly podoby dalších desek z téhož hřbitova. Byla to gotizující deska ředitele hor a hutí v Klabavě Stanislava Kolodzieyskiho z r. 1873⁵⁷, nebo deska rodiny Kubertovy datovaná do 2. pol. 19. století, jež připomíná zbirožskou desku Zoufalých, jen je po stranách zdobena tordovanými sloupy a v horní části křížem. To vše je doplněno ornamenty s andělskými hlavičkami a rostlinami, z nichž nejzajímavější je v horní části motiv čtyřlístku⁵⁸. Jako ukázka zajímavého kompromisu mezi křížem a náhrobní deskou nám může sloužit nápisový kříž husara 10. c. a k. regimentu, Stefana Nagye, který byl pohřben rovněž u Nejsvětější Trojice v roce 1856⁵⁹.

5.3. Mříže

Dalším typem oblíbené funerální plastiky jsou mříže vyznačující místo ukládání nebožtíka do země. Běžné jsou výrobky jak kované, tak lité.

Uvádím běžnou kovářskou práci z hrobu manželů Vokurkových z Radnic [42]. Podobných případů se nachází na hřbitovech velké množství.

Na některých hrobech se dodnes používá litinová nízká gotizující mříž, málokdy ovšem v tak dobrém stavu, jako je mříž z hrobu rodiny Plevkovy z Radnic [43]. Pěkná litinová mříž, která se ovšem svým provedením blíží kovaným, zdobí hrob Chladových v Mirošově [44]. Na témž hřbitově nalezneme i novější kovanou mříž v secesním tvarosloví, jež zdobí hrob rodiny Dykastů a Quadrátů [45].

Příklad lité mříže, kterou nalezneme v katalogu společnosti „Ferrum“, uvádím ze Starého Plzeňce, kam Sedlec patřil v rámci farní správy. Mříž vymezuje široký prostor hrobu rodiny Císařovy-Tolarovy [46]. Poslední ukázka běžné litinové mříže ze součástek, která má v tomto případě funerální využití, se vyskytuje na neidentifikovatelném hrobě ve Stupně. Součástky aplikované u mříže však mohly být využity rovněž na sestavení zábradlí, tedy k profánnímu účelu. Mříž je však i přes špatný stav stále zajímavá [47].

56 inv. č. 051505. Náhrobní deska litinová, obdélníková, v horní části vypuklá. Natřená černě. V dolní části pod textem reliéf-věvec, přes něj přeložena pohasínající dýmající pochodeň, otočená dolů. Deska patřila bývalému rokycanskému purkmistrovi Gustavu Haasovi (12.12.1822-1.1.1886), Marie Haasová-jeho choť (25.5.1825- 3.6.1873). Velikost: 128x43,5cm Deska měla původně gotizující rám, podobný jaký mají ve svém katalogu plaské železárny.

57 foto depon in NPU Praha, inv. č. F 27923

58 foto depon in NPU Praha, inv. č. F 27926

59 foto depon in NPU Praha, inv. č. F 27922

Jako specifické ohrazení místa posledního odpočinku se používaly různé typy litinových řetězů z katalogu firmy „Ferrum“. Ten jich přináší hned několik typů, které se zavěšovaly mezi litinové nebo zděné sloupky. Uvádím příklad ze stupenského hřbitova [48].

5.4. Zajímavé práce ze železa a litiny, drobná hřbitovní litina

Přes mříže se dostáváme k železným, kovářsky zajímavým pracím. Prvními jsou kované držáky na lucerny z hrobu rodiny Vitoušových a Hofmannových [49]. Velmi originální je stříška na severní zdi kostela svatého Jakuba v Chylicích u Mirošova. Jedná se o ojedinělou kovářskou práci a vyjímečná byla v místních poměrech i osobnost pro níž byla zhotovena. Jednalo se o Lauru Voit, valonskou vychovatelku dětí v rodině mirošovského manažera a posléze akcionáře místních uhelných dolů Johanna Fitze [50].

Hrob dnes patří rodině Ludínů. Zajímavou ukázkou kombinace bohatě zdobeného kovaného kříže a litinových doplňků představuje kříž rodin Šarapatků, Wildtů, Šupíků a Heroldů ze Zbiroha [51]. Doplňky na kříži, žehnající Kristus a nad ním Srdce Páně mohou vypovídat i o zbožnosti rodin. Ukázkou litiny, která napodobuje prostorově kovářskou práci a zdobný postavec, avšak zachovává veškerou reliéfní zdobnost litiny, nalezneme rovněž na novém zbirožském hřbitově [52]. Další tři drobné artefakty hřbitovního charakteru jsou háky na lucerny a věnce, jejich úchyty v podobě květů a hrobové čísláky. Uvedené předměty [53, 54, 55] spíše doplňují než tvoří sortiment katalogů železáren Františka Hirsche a společnosti „Ferrum“.

Následující část je věnována dochovaným zlomkům litinových výrobků. První fragment kříže pochází z Mýta, kde na svatoštěpánském hřbitově patřival ke hrobu rodiny Staňkových. Jednalo se o menší stolní kříž s gotizujícím trojrozměrným podstavcem, představujícím architekturu. Kříž byl zřejmě uražen a montovaná spodní část se díky korozi rozestoupila [56]. Ve sbírkách Muzea Dr. Bohuslava Horáka se nacházejí hned tři kusy⁶⁰, které zřejmě byly použitému kříži podobné. Velkou verzi kříže z Německého u Nového města uvádí i E. Poche. Datuje jej do třetí čtvrtiny 19. století a dodává, že stolní verze byla odlévána v Holoubkově⁶¹, který farou patřil do Mýta.

Oblíbeným doplňkem spodní části jednoho gotizujícího typu byl klečící anděl [57]. V samostatné podobě se zachoval v Radnicích na hřbitově u kaple svaté Rosalie. Provedení, zejména v oblasti rukou, svědčí o opotřebované odlévací formě. Následující dva zlomky spodních částí křížů patří další rovněž používané ikonografii. První, s postavou svatého Josefa

60 inv. č. 0522 a,b,c

61 POCHE (pozn. 37) 31

náležel k novější klabavské produkci, druhý typ s alegorií Vítězství se objevuje už v hořovickém „pravzorníku“ [58, 59]. Jeden z nejkrásnějších komponentů je vysoký reliéf Piety [60] od paty jednoho z anonymních křížů ze Zbirožského hřbitova. Podle dostupných informací ze vzorníků Pieta nepatří do hořovického okruhu a vyskytovala se ve vzorníku firmy „Ferrum“. Zbirožský kříž tvoří kombinaci dvou typů s Pietou, které vzorník nabízel. Jako zástupce velmi oblíbené a používané skupiny korpusů byl vybrán malý korpus, umístěný na Božích mukách u Mostišť na Radnicku [61]. Vyobrazení typu se nenachází v žádném ze vzorníků, které mají stránky věnované těmto korpusům, v terénu je však mnoho podobných. Jako poslední montovatelnou postavu uvádím oblíbenou figuru klečící Maří Magdalény ze Stupna [62], která se objevuje na křížích hořovické skupiny i na novějších typech klabavských a rožmitálských. Alternativu křížů určenou původně pro dětské hroby představovala postava andílka. Jako jediný se dochoval na oseckém hřbitově [63].

5.5. Příběh v hlavní roli

Poslední část bude věnována křížům, s nimiž je spojen zajímavý příběh či významná osobnost.

Jak je možné, aby historie zmizela v nenávratnu, ukazuje první křížek [64], při silnici ze Svinné do Hřešihlav. Na jeho kamenném podstavci je ještě znatelný nápis: „Na památku...“, nic více se však již nedovíme. Kříž další v pořadí má rovněž pohnuté osudy a zdobil nároží starého rokycanského špitálu, který musel v 80. letech 20. století ustoupit výstavbě nové křižovatky. Kříž s postavou Maří Magdalény [65], která jej objímá, byl přenesen na zahradu římskokatolické fary v Rokycanech.

U dalšího kříže je přesně známo, za jakých okolností se dostal na své místo, na němž dodnes onen prostý litinový kříž stojí. Tzv. „Andělojc křížek“ [66] je v Mirošově u železničního nadjezdu na Skořické ulici. V roce 1885 jej dala postavit chalupnice Andělová na místě, kde četníci dopadli jejího syna prchajícího z místa rvačky, při níž zabil člověka.

Kříž nad obcí Třebnuškou [67] stojí při polní cestě spojující obec s Drahoňovým Újezdem, kam Třebnuška náležela farou. Pokud z Třebnušky vynášeli nebožtíka na poslední cestu na hřbitov do Drahoňova Újezda, právě u tohoto křížku s výhledem na vesnici a lesnaté kopce zdvíhající se z údolí Zbirožského potoka probíhalo loučení nebožtíka s rodnou vsí.

Rokycansko a jeho okolí je bohaté i na osobnosti, které významně zasáhly do mnoha oborů lidské činnosti. Uvádím zde alespoň tři jejich funerální plastiky. První z nich byl kříž básníka Antonína Klose (1861-1906) ze Zbiroha, jenž po službě v Praze našel na hřbitově svého rodiště i místo posledního odpočinku [68]. Mezi významné muže patřil rovněž rokycanský děkan, biskupský vikář, konzistorní rada a okresní starosta P. Josef Kasper

(1817-1886), jehož litinová deska se dodnes nachází na zdi presbytáře kostela Nejsvětější Trojice v Rokycanech [69]. Poslední z uvedených funerálií je kovaný kříž patřící malíři Otakaru Šemberovi a najdeme jej v Dýšině na hřbitově u farního kostela svatých Šimona a Judy [70].

IV. Závěr

Tato práce je věnována železné a litinové plastice bývalého rokycanského okresu, jejíž stav a počet byl mapován v rámci výzkumu, který provádělo Muzeum Dr. Bohuslava Horáka v Rokycanech od roku 2004. V první části práce je vymezen prostor v němž výzkum probíhal a časové období, jemuž je především věnována pozornost, tedy 2. polovina 19. století a začátek století 20. Nicméně se pracuje i se staršími plastikami, zejména s náhrobními deskami a kovanými kříži. Dále je rozebrána nejdůležitější umělecká a znalecká literatura týkající se umělecké litiny. Třetí část práce je věnována typologii železné a litinové funerální plastiky a taktéž typologii míst, na něž byla tato plastika zpravidla umišťována. Následující kapitoly této části jsou věnovány dějinám výroby litiny se zaměřením na artefakty funerálního typu. Nejzásadnější oddíl této části je však vyhrazen podrobnému rozboru vzorníků litinové funerální plastiky a závěry tohoto zkoumání jsou podrobně shrnuty v závěru kapitoly. Čtvrtá kapitola je věnována problémů datace a původu litinové funerální plastiky a pátá kapitola, založená přímo na terénním výzkumu shrnuje na příkladech jak artefakty typické, početné a oblíbené, tak předměty hodnotné díky stáří, originalitě či estetické hodnotě. Kapitola je zakončena krátkou úvahou o ikonografii litinových plastik a jejich proměnách. Pátou kapitolou je chronologický přehled vybraných železných a litinových funerálních plastik, které se nacházejí v terénu v bývalém okrese Rokycany a nejbližším okolí. Jsou zde uvedeny plastiky nejstarší, nejoblíbenější typy křížů a nejzajímavější typy co se týče tvarosloví, ale i příběhu.

Nyní shrnu v několika krátkých tvrzeních výsledky jak své teoretické práce, tak terénního výzkumu. Celkem bylo zdokumentováno 407 plastik, z toho 233 litinových křížů.

Z úvodní statistiky je zřejmé, že velkou většinu tvoří sériové litinové kříže. Z nich byly vygenerovány pravděpodobné nejpoužívanější typy. Tyto typy lze umělecky zařadit k historizujícím stylům a to pseudogotice a pseudobaroku. Výsledek tohoto zkoumání skutečně potvrzuje již výše zmiňovaný trend k umělecké stagnaci ve výrobě těchto typů náhrobků na Podbrdsku.

Teoretickou část výzkumu tvořilo především zhodnocení shromážděných devíti vzorníků železářských podniků, z nichž osm bylo v blízkém vztahu ke zkoumanému regionu.

Jedná se o vzorníky z Hořovic, Holoubkova, Sedlce, Klabavy, vzorník společnosti „Ferrum“ a rokycanského podniku Železáren Františka Hirsche. Poslední devátý vzorník je z Plas, které podbrdskou produkci také ovlivnily, ale neleží v nejtěsnějším sousedství zkoumaného regionu. Většinu sortimentu nabízeného ve vzornících funerální litiny tvoří kříže. Ze studia vzorníků vyplývá, že existuje první skupina 92 typů, která je obsažena v nejstarším hořovickém vzorníku a opakuje se, byť s malými obměnami, v několika typech. Ve třech případech je zachováno také původní číslování převážné části typů, případně ve formě čísel v závorkách.

Druhá skupina není tak početná a má pouze osm typů, které jsou společné pro valdštejnské sedlecké železářny, pro železářny společnosti „Ferrum“ a jeden typ vyráběly i železářny Františka Hirsche v Rokycanech^e a železářny v Klabavě. Není zde jasná návaznost v původu jako u předchozí skupiny. Některé z těchto typů však patřily mezi oblíbené.

Jedinou skupinu nehistorizujících typů uvádí vzorník společnosti „Ferrum“. Obsahuje secesní typy reflektující estetiku doby vzniku vzorníku, tedy období kolem roku 1915. Jedná se o jedinou významnou inovaci, kterou uvedené vzorníky obsahují. Ke vzniku inovace došlo pravděpodobně kvůli orientaci společnosti „Ferrum“ na podstatně širší průmyslovou oblast severní Moravy a Slezska. Poptávka se zde zřejmě lišila od poptávky na Podbrdsku. Výsledky zkoumání vzorníků naznačují stejně jako výsledky z terénu uměleckou stagnaci, vzory se opakovaly v dlouhém časovém rozmezí zhruba sedmi desetiletí. Sériová výroba vycházela z poptávky prostých lidí a držela se hluboko do 20. století historizujících tendencí. Pokud tato zjištění nahlížíme jako součást kontextu dobových tendencí, je výše zmíněná stagnace ještě více patrná. Ještě ve třicátých letech 20. století byla tato stagnace nahlížena jako škodlivá a funerální plastiky vzniknuvší v této době jako umělecky podřadné. Po dalších více než sedmdesáti letech dochází k proměně postoje k těmto sériovým funerálním plastikám. Jsou považovány za svědky minulosti a důkazy zručnosti a dobrého řemesla předků. Vzhledem k tomu, že velká většina plastik byla zdevastována v období komunismu, objevuje se dnes důležitá potřeba i tyto drobné památky chránit, mapovat je a zachytit jejich současný stav. K tomu to cíli má sloužit praktická část provedeného výzkumu. Teoretická má poskytnout materiál, o který se bude možno opřít zejména při revitalizaci těchto památek, jakož i míst, kam bývaly kdysi umístěny.

62 inv. č.III/5-122, inv.č. HXD 190